

ERDÉLYI MÚZEUM

XI. kötet.

1894.

V. füzet.

Székelyek-e a móczok?

(Első közlemény.)

I.

Nem egyszer panaszkodtam már a felett, hogy a magyar nemzet nem ismeri a saját országának nemzetiségeit. Oly hiba s mondatnám bűn, a mely előbb-utóbb megboszúlja magát. Hazánk néprajza egyes cikkecskékre zsugorodik össze, többnyire laikus emberek tollából, a kiknél a tárgyhoz megkívántató előtanulmány, nyelvismeret egészben vagy részben hiányzik. E téren semmiféle öntudatos munkával nem találkozunk; valamely tervről, a mely hazánk népeinek alapos és kimerítő ismertetését czélozná, szó sincs. A magyar nemzethez tartoznék egy csomó nemzetiség, de a magyar még mindig nem tudja, hogy azok voltaképpen miféle elemek; nem ismeri az országában lakó népek nyelvét, irodalmát, szokásait, erkölceit, aspirációinak kútforrását, hajlamait s egyáltalában individuális belső és külső világukat. Jó volna pedig alapvető munkákkal rendelkezni, a melyekben magunkat mint a tükörben megláthatók.

A magyar tudományos akadémia e kérdéssel alig foglalkozik. Ez a testület saját tagjait külföldi remekek lefordítási munkájával halmozza el, de nem tud senkit megbízni azzal, hogy hazánk nemzetiségeiről alapvető munkákat megírjon. A Hunfalvi fogyatékos ethnographiájával az egész ügyet befejezettnek tekinti. A földrajzi és az ethnographiai társaság pedig szegény.

Divatba jött Finnország halásznépeihez vándorolni; azokat nagy költséggel apróra felboncsolni; könyveket írni a hegyszakadékok elárvúlt egyes törzseinek nyelvi elváltozásairól; egy-egy felfedezett szógyökre vagy képzőre óriási épületeket emelni és e révén már igen sok nagy tudóssal rendelkezünk, de a ki a szomszéd román állam jelen szervezetéről többet tud annál, hogy van egy Ligája, a

mely Erdély elfoglalására törekszik, már tünemény, a kít megbámulnak az ország egyik szélétől a másikig. A csuvas és ezekhez hasonló népekről a magyar akadémiában igen gyakran, igen tanulságos dolgokat hallunk, a hazai szinte három milliányi románság nyelvéről, irodalmáról vagy a szomszéd román állam tudományos mozgalmairól, majd csak a Finnország által kinevelt lapp, vagy cseremisztudósok munkáiból fog az akadémia bővebb tudomást szerezni. Ezt a kis szívességet Finnország, az ő halásznépeinek oly melég felkarolása után, a mi akademiánknak viszonzásul megteheti.

Nálunk egy divatos néprajz kapott lábra, a *czigányoké*. A többi népek néprajzával behatóbban csak külföldiek foglalkoznak. A külföld e tekintetben igen nagy szolgálatokat tesz nekünk. A német kormány a román nép tanulmányozása céljából *Weigand* Gusztáv tanárt tetemes államsegélyben részesíti, és e férfiú bejárja Maczedoniát, a románok által lakott helyeket, kutat és tanulmányoz. A magyar is elmegy Finnországba, bejárja a Volga vidékeit is, — de az előtte álló népelemeket nem ismeri. Az egész magyar tudományos világnak nincs egy románistája, egy szlávistája.

Tudom én azt: a magyarnak kötelessége saját nyelvi rokonsága után kutatni. Értem én azt, hogy ez a kötelesség sem nem kicsiny, sem nem mellőzhető; ezzel a kötelességgel egyenrangúnak tartom azonban a magyarnak a másik kötelességét: megismerni saját népeit, azoknak lakóhelyeiben saját országát; a móczok-földé, a szászok lakhelyét nem tekinteni idegen területnek; megállapítani, hogy a magyarnak belső és külső szellemvilága, nyelve, szokása, erkölcsé, minő hatással volt annak az államnak a belsejére, a melyet ezer év óta bír s a hazai népekre, a kikkel annyi századok óta együttlakik. — Nem csak azzal kellene foglalkozni, hogy az ugorország mennyiben érvényesül a nyelvben és ennek kedvéért mindenféle csiri-biri népeket felkutatni, hanem azzal is, hogy a magyar néphitben, költészetben, szokásban és erkölcsben mi van a hazai népek kincstárából és viszont, mi a magyar hatás a nemzetiségeknél, szóval a hazai népelemek egymásra való kölcsönös hatását szakszerűen ki kellene mutatni.

A hazai népek ismerete más fordulatot adna sok kérdésnek. Ezen ismeret nélkül a magyar ethnographia a sötétben baktat, és sok dolgot magának a magyarban megmagyarázni nem tud. A re-

*gesek kérdését például a román kolindák nélkül megérteni nem lehet.*¹⁾

Egy olyan országban, a melyben annyi a nemzetiség, természet-szerűen sok ethnographusnak, ethnologusnak kellene lenni. E téren azonban visszafejlődést tapasztalunk: Magyarországnak nincs még ethnographusa. A mutatkozó erőket nem neveli és nem segíti senki, ha nevelte és segítete volna, bizonyára ma nem volna ok a panaszra.

Ennyit előzményül.

* * *

Mindenek előtt megjegyzem, hogy Erdélyben a magyar és a román népelet összerort, a két elem minden téren nagy hatást gyakorolt egymásra. A székely népköltészet számos népdala, balladája, meséje, közmondása, talánya, azonos a románéval. Vegyült az érzés, az erkölcs. A két nép egyes hagyományokat közösen dolgozott fel, a hitvilág számos alakjai közösökké lettek. A székely gyermek játékmondókáját: *Ekete, bekete, czukuta, bukuta, ábel, fábel, leomnu, lesz, ercz, percz, Pilátus, mosina, ursz,* továbbá a *purecsázást*-t (oláhuul purecse = pulex = bolha) stb. meg nem érti s meg nem magyarázza más, csak az, a ki a két nép nyelvvel, szellemvilágával egészen tisztában van. Hiában ismeri az egyiket, ha tudatlanságban van a másikra nézve és különösen hiában jó felfedező utra Erdélybe az, a ki nem beszél a román nyelvet s nem látott még élő oláhot, mert itt nálunk ugyan semmivel sem fogja előbbre vinni a tudományt.

Sajátságosnak tartom az ilyen tanulmány-utra Erdélybe jövő királyhágóntúli írónknál azt, hogy ők a tanulmányozandó kérdés multjával nem bibelődnek. Ebben a tekintetben a legsötétebb Afrikában utazók sokkal lelkiismeretesebbek, mert ha egy utazó egy területet már bejárt, annak a prioritását a következő meg nem támadja. Nálunk ez másképpen történik, mert egyik utazó a másikról mit sem akar tudni. Nálunk például megtörténik, *hogy a móczokat minden esztendőben felfedezik legalább egyszer.* Az elmúlt esztendőben pedig éppen két írótól olvastunk ily felfedező leírást s a mi legkülönösebb, az, hogy ezen gyakori felfedezések daczára *a mócz házat a millenniumon mégis Alsó-Fehérvármegye*

¹⁾ Lásd: Teodorescu Dem.: Poesii populare române című művében a Colinda-kat, a Plugşorul-t, Turca-t, Oratio-kat.

kiállítási bizottsága állítja ki és rendezi be és nem Torda-Aranyosvármegye, a melynek területén a móczok lakoznak. Ilyen eljárás mellett kilátásunk van arra, hogy a derek móczokat, ötven—száz esztendőn át, minden esztendőben felfedezik egyszer a nélkül, hogy akár nekik, akár a magyar ethnographiának abból valami haszna volna. Mert ha tanulmányozó soha sem fogja kutatni, hogy tegnap mi történt; a már nyújtott adatokat nem vizsgálja felül, a kérdést nem tanulmányozza tovább; újabb mozzanatokat meg nem les, akkor mindig a szembetűnőbb, szemrevalóbb, mindenki által látott és már annyiszor leírt dolgokon fog nyargalni a nélkül, hogy munkája bármely irányban hasznos volna. Ha minden utazó hinni fogja, hogy azt a földet ő tapossa először s a következő utazóknak tanácsokat fog adni oly teendőkre nézve, a miket mások már előtte jóval teljesítettek, s a miről tudomást szerezni merőben feleslegesnek tartotta; ha a központ, Budapest, a királyhágóntúli írók, sohasem fogják az erdélyi *«bennszülöttek»* munkáit, kutatásainak eredményeit respektálni, hanem mindig prioritást loznak vadászni, akkor sokkal jobban cselekszik a központ, ha magunkra hagy, hogy mi itt a mi tudásunk szerint, zavaró közbeszólás nélkül, csináljuk meg ethnographiánkat, a mint lehet és a mint tudjuk. Ámbár szükséges és fontos volna ennek a móczvilágnak az irodalmát már összeállítani, legalább románban éppen sokan foglalkoztak e földdel és néppel, ezúttal azonban elhagyom; hivatott ethnographusnak lesz feladata azt kimerítően tanulmányozni. Azonban megadom a feleletet arra a kérdésre: *Székelyek-e a móczok?* de mert a kérdés keretébe vág, foglalkozni fogok először Dr. *Jankó* János: *«Igriczek a Biharhegységben»* cím alatt az Erdélyi Múzeum idei I. füzetében megjelent közleményével, helyreigazítván annak némely tévedéseit.

A regélésre vonatkozólag szerző azt mondja (33. lap.):

«Két hely az, hol a regélés Magyarországon még fenmaradt. Az egyik a Dunán túl (Göcsejben), a másik Erdélyben (Kénos, Udvarhelymegyében.)»

Ez mindenek előtt nem áll, mert Erdélyben Kénoson kívül divatban van a regélés még Bágy, Lokod, Dálya és Telekfalván (Udvarhelymegyében); továbbá Brassóme gyében Hosszúfaluban a csángók között. A hosszúfalusi regések mondókája így kezdődik:

Porka hava esedezik ; no de reme róma ;
 Nyulak, rókák jáczadoznak ; no de reme róma ;
 A pajtában egy rend ökör ; no de reme róma ;
 Annak fele regeseké ; no de reme róma . . .

Ezen kívül Toroczkón is aligha nem a regélés nyomai maradtak fenn a szegény iskolás-gyermekek ama szokásában, hogy apróbb csapatokra oszolva a gazdák házaiban énekelnek s ezért többnyire ételneműeket vagyépntz kaptak ajándékba.

De Vasmegyében (körmendi járás, Hegyhátvidékén) karácsony utáni nap István napkor 7—8 óra között szintén szokásban van a regélés. Két-három legény (16—20 éves) szokta bejárni a házakat és az ajtóhoz érve a következőket mondják közönséges hanghordozással: «Szerencsés jó estét adjon isten. Megjöttek szegény Szent István szolgálai, elfagyott kinek füle, kinek lába: nyomjuk-e vagy mondjuk.» Ha belülről azt kiabálják ki, hogy «*nyomják,*» akkor nem mondják, hanem bosszankodva tovább mennek, miközben azt mondják bosszuságból: «Adjon isten száz ólat, meg egy kóczos malacot!» De ha belülről azt felelik, hogy mondják, akkor rákezdik a *regőlést*. A mondókának utolsó versét ide ígatom:

Haj regő rejtem!	Teli poharával.
Azt is megengedte	Szegen vagyon
Az a nagy úr isten!	Csattos erszény,
Rétt ökör régi törvény!	Abban vagyon
Szálljon isten a házukba;	Kétszáz garas,
Szárnyával, seregével	Fele szegény regősöké
Vetett asztalával,	Fele a gazdáié. ¹⁾

Ezekből tehát kitetszik, hogy Magyarországon a regélés nem két, hanem több helyen divatozik. Az említetteken kívül hihetőleg még vannak helyek, a hol a regélés napjainkban szokásban van. Ez volna tehát a közlemény egyik tévedése. És ezt a tévedést elkövette a cikk szerzője azért, mert ő a regélésre vonatkozó irodalmat Krizából (l. Vadrózsák 532—5351.) annak tévedéseivel egyetemben egyszerűen reprodukálja, a Kriza utáni eredményeket pedig figyelembe nem veszi. Egy második tévedése, hogy a regélő hetet a farsangra teszi. A regélő hét karácsony előestvéjén kezdődik és újévvel végződik.

¹⁾ Lásd: Ethnographia 1891. évf. 237—239 és 398—400 lapokon.

Itt általánosságban megjegyzem, hogy a magyar regések eddig felkutatott és ismert mondókái önmagukban véve érthetetlen töredékek más-más nagyobb, önálló költeményekből. Az összes mondókák a román nép *Turca*, *Tauru* (buháiu, bika), *Plușorul* (eke) népszokások annyira terjedelmes irodalmával magyarázhatók meg. Az «emlegetett csoda fiu szarvas» a szarvasról szóló gyönyörű román kolindákkal magyarázható meg, nemkülönben a többi töredékek értelme is, a románoknál különböző alkalmakkor, különböző nemű rendű egyének számára elmondott úgynevezett világi kolindák és orációk szövegével állítható helyre. A «*röt ökör*» sem más, mint a gazdagon megrakott buháiu (taur, biká)-ra való hivatkozás. A románok regehéjje összevág a magyarokéval, kezdődik karácsony előestéjén és végződik újévkor. Az a körülmény, hogy a regélés tulajdonképpen hazája a székelység és Göcsej s hogy a mondókák szövege románban és magyarban talál, arra mutat, hogy ezen mondókák a románból vétettek át. Megfordítani a dolgot nem lehet abból az okból, mert a regélés az összes románok által lakott helyeken Macedóniától kezdve nagy divatban van. Az átvételt bizonyítja az a körülmény is, hogy e nemben a magyarban alig lehet egy teljes költeményre akadni, hogy e szokás megfelelő talaj hiányában már-már kimegy a divatból, míg a románoknál mindenütt virágzásban van. A mondókák összetalálkozása Göcsejben és a Székelységben arra mutat, hogy Göcsej székely telepítvény; e hatás oda a székelység útján juthatott, mert a román Göcsejre, az érintkezés teljes hiánya miatt, hatással nem lehetett. Egy következő alkalommal a román és székely enemű szövegek egybevetése által a kérdést kimerítően fogom tárgyalni.

Dr. Jankó János a múlt év november havában Felső-Vidrán, a Biharhegységben, a híres Găina havasának a tövében időzött, Gombos nevű román tanítónál, a ki így szólt egyszer:

— Kár hogy ennyire dühöng az idő, mert elhivattam volna néhány *igréczet*.

— Micsodát? kérde szerző.

— *Igréczet!* felelt a tanító.

»Igy tudtam meg, — folytatja szerző — hogy az *igrécz zenészt* jelent!« „*Sikerült nekem az igréczek ismeretéhez egy talán nem érdektelen adatra akadnom.*»

Ettől a sikertől azonban meg kell fosztanom szerző urat, miután a siker egészen a *Frank* Teofil és *Candrea* Györgyé, a kik «Románii din munții apuseni» (Moții) Bukarest 1888-ban megjelent munkájuknak 101. lapján az igrécz szót már felfedezték és kellőképpen meg is magyarázták. Ez volna a közlemény további tévedése.

Szerző Felső-Vidrán azonban élő igréczet nem látott, pedig így folytatja:

„Teljes bizonyosságot szerzendő a dolog felől azonnal kikérdeztem egy sereg vidrai románt, hogy van-e a muzikusoknak valami nevük s valamennyi egyformán az igrécz szót ejtette ki előttem. Vizsgálataimat *alsó, közép és felső-vidrai*, továbbá *nyágrai és szkerisórai* románokra is kiterjesztettem s azok az *igrécz szó életben létéről teljesen meggyőztek*. Ime tehát *öt község: Alsó-, Felső- és Közép-Vidra Nyágra és Szkerisóra*, a hol a régi igrécz szó mai napig is él s *biztos tudomásom van arról is, hogy a szomszédos falvakban másutt e szót nem ismerik.*»

Ebben a mondatban három tévedést kell helyreigazítanom:

1) Vidra nevű község csak *kettő* van: Alsó- (2509 lakossal), Felső-Vidra (2599 lak.); Közép-vidra nevű község nem létezik. Szerző tehát vizsgálatait csak *négy* és nem *öt községben* folytathatta.

2) Szerzőnek, «*biztos tudomása*» ellenére az igrécz szót Albákon (5323 lak.) is használják. Ez a község pedig ott fekszik a Biharhegységben, egy vonalban Szkerisóra, Nyágra és Vidrákkal. De ismerik, csak nem használják, más községekben is.

3) A két Vidrán, Nyágrán, Szkerisórán a zenészt így is hívják: *Ceteraş, jucăuş, diplaş, lăutar, heghieduş*.

De itt is felemlítem, merőben felesleges volt az igrécz szó életben létéről *öt* (?) községben keresztülvitt vizsgálatok alapján győzödni meg, sokkal könnyebb lett volna a Franc Teofil és Candrea könyvét felütni és az igrécz szónak életben létéről abból győzödni meg.

A kérdés megvilágítása szempontjából szükségesnek tartom a következőket előadni. Franc Teofil a móczokról írt egy másik munkájában (Rotacismul la Moți si Istrieni, Bukarest 1886. 84 lap.) a következőket olvassuk:

„Bisztra¹⁾ községben láttam azt, a mit nem láttam más román faluban, sem a havasban, sem a mezőségen, hogy t. i. a zenészek nem cigányok, hanem valódi románok. A bisztraiak nagy hajlammal és tehetséggel bírnak a hegedű, flóta, klarinét és cello kezelésében. A bisztrai zenészeket hivatásuk magaslatán látja az ember a vásárokon, Topánfalván, Lupsán stb.“

Az idézett sorok írója²⁾ *muncseli*³⁾ születésű; a mócz vidéknek kiváló ismerője, mert gyermekkorát a havasok között töltötte. Ezen idézet szerint, Bisztrán kívül, egyetlen havasi községben sincs román ajkú zenész. Jankó János ellenben azt sejteti, hogy román ajkú zenészek vannak a két Vidrán, Nyágrán, Szkerisórán. A mint tehát Franc Teofil kihagyja a Jankó által említett községeket, úgy Jankó is kihagyja a kérdésből Bisztrát, mely Franc szerint a román zenészek egyedüli fészke.

De úgy az egyik, mint a másik téved.

A cigány, mint zenész, Borévnél eltűnik. A.-Jára és a Toroczko völgy kiesik a számításból. A szőlő is csak idáig terem: a fülemile sem rak fennebb lészket, következik a valódi havasi tájék. Az Aranyos szűk völgyében több helyt közvetlen közelségben halad a jól ápolt megyei út, melynek jobb és baloldalán, úgy az Aranyosba futó nagyobb oldalpatakok mentén, apró szegényes román községek terülnek el. Többnyire állattenyésztésből élnek; ezek volnának: Kis és Nagy Oklós, Vidaly, Lunka, Podsága (Alsó és Felső), Szólesva (Alsó és Felső), Brezest, Szártos, Offenbánya, Muncsel, Csóra, az összes Lupsák, Szász-Vinceza, Bistra, Topánfalva, innen jobbra Csertés; egyenesen felfelé az Aranyos mentén: Ponorel, Szekátura, a két Vidra, Albák; majd Nyágra és Szkerisóra, ezeknek praediumaival egyetemben. A jobb mód Lupsán kezdődik; a Lupsán túli részek lakossága faiparral foglalkozván kevés mivelhető földük daczára igen megélhető állapotban vannak. Ezen községekben a román ajkú zenész mindenütt honos; a cigány zenész ritkaság

¹⁾ E község Topánfalvától egy félóránnyira fekszik az Aranyos mellett. A rajta keresztül folyó patak neve szintén Bisztra. Lakosainak száma 3630, szintén móczok. E községben paposkodott *Sterca Suluji Sándor*, a ki 1850-ben balázsfalvi püspök, majd (1855-ben) érsek lett.

²⁾ Most Bukarest városában, a közokt. miniszteriumban hivatalnok.

³⁾ 444 lakosú kis község az Aranyos mellett, Topánfalva és Offenbánya között.

számba megy. Ha a vidalyi fogadó, vagy az Aranyos mentén lévő korcsmák mulató románságát szemléljük, ott fogjuk látni a román ajkú zenészt, hegedűst, többnyire szólóban. Egy szál hegedű mellett nagy animóval elmulat a román. Rendezetebb román zenekar csak Bisztrán található; ezt a bennlakók, *banda*-nak (banda) hívják. Topánfalván túl Abrudbánya felé, az Abrudvize mentén, úgy Verespatakon, Abrudbányán már a cigányzenészek hazája kezdődik. Abrudbányán például a cigánybandáknak szere-száma nincs. Abban az időben (tiz évvel azelőtt) mikor én ezeket a vidékeket utóljára megjártam, a Nutz bandájának hét vármegyében híre volt. A bandák sokasága a bányavidékeken abban leli magyarázatát, hogy a bányász-nép mulató nép s ha jó vénára tesz szert, a nyereség nagy részét a cigányra fecséreli el, mulatni csak cigánynyal szeret.

Ezekből tehát kitűnik, hogy a román ajkú zenész nem csak Bisztrán és nem is csak a két Vidrán, Nyágrán és Szkerisórán tűnik fel, hanem előtűnik az már az Aranyosmentén Vidálynál és kapható innen a Biharhegység tetejéig. Erről meggyőz minket még inkább ugyancsak *Franc* Teofil és *Candrea* György¹⁾ először említett könyve (101 lap), a hol adván a móczok szótárát, ezeket olvashatjuk:

«*Igreț* pl. i:²⁾ läutari. In munți läutarii sunt numai rumâni.»

Magyarul: «*Igreț* több. i: hegedűs. A havasban csak román hegedűsök vannak.»

Franc Teofil tehát egyik könyvében egyet, másik könyvében mást állít. Csodálkozom ezen következetlenségén, mert mint említém, ő kiváló ismerője a mócz-életnek. Azt az állítását, hogy t. i. Bisztrán kívül sehol sem látta a román zenészeket, talán úgy kell értenünk, hogy szervezett román zenekart nem látott. Ez aztán áll is. Bisztrán a román zenekar igen jól van szervezve és ilyen szervezett román zenekarral *nem is találkozunk* csak ott.

Már most mi az igrécz és melyik ennek a szónak a területe a románok között?

Az általam említett községekben, úgy a két Vidrán, Nyágrán

1) Tanító volt Topánfalván, aztán kiment Romániába s ott egyetemet végeztén, künn maradt.

2) A többes tehát *igreți* és nem *igreții* (igréczii), a mint czikkíró állítja, a vég *i* már től *b*, artikusul lévén.

és Szkerisórán is, a zenészt akár román ajkú legyen, akár cigány, hívják *ceteras-*, *diplăș-*, *lăutaș-*, *hegheduș-* és *jucăur-*nak. Így tehát a Jankó által említett községekben ezek a szavak szintén közforgalmúak a zenész fogalomra. Egyre nagyobb tért foglal el a *musicant* szó, a mit az értelmiség használ s a mi innen, mint új irodalmi szó, átment részben a nép használatába is.

Az igrécz szót hiában keressük a román szótárakban. A zenész, hegedűs fogalomra, sem a régiségben, sem az élő nyelvben nem fordul elő. Egy román község neve: *Igricea* (olv. *Igricsá* és nem *Igriczie*, a mint ezt Jankó feltünteti,¹⁾ Szolnok-Dobokamegyében, magyarul *Igricze*, ma már tiszta román lakossággal. Ez a község megalakulásakor bizonyára magyar volt, népe elpusztult, vagy beleolvadt a beköltöző románságba. A román lakó ily néven községet nem alapíthatott, mert nem ismerte az igrécz szót, nem volt honnan magával hozza: Vannak *Igricean* és Igritan (olv. Igricsán, Igriczán) családnevek is. Az első kétségtelenül az említett falutól veszi származását, az utóbbi a magyar Igréctől. Ezek bizonyára a megrománosodott magyar igréczcsaládok.

Franc és Candrea magyarázataiból, hogy t. i. az igrécz szó hegedűst jelent, s hogy a havasban csak román ajkú hegedűsök vannak, természet szerint az következnek, hogy a havasban a hegedűsöket, zenészeket mindenütt igréczeknek hívják. Jankó állításából pedig az foly, hogy az igrécz szó az általa említett községeken kívül merőben ismeretlen, s hogy az csak a román ajkú zenészekre vonatkozik.

Sem az egyik, sem a másik állítás nem áll.

Az igazság az, hogy az igrécz szó a két Vidrán, Nyágrán, Szkerisórán és *Albákon* van forgalomban. Ez tehát a területe; nem az egész havas és nem is az említett négy község, hanem Albák községe is. Ezzel a szóval azonban nem csak a román ajkú zenészeket illetik így, így hívja e községek lakossága a cigány, a

¹⁾ Orbán Balázs (Székelyföld leírása V. K. 159. l.) Torda határán felemlíti *Igriczteluk*-ot (Szentmihályfalva körül feketett, az Aranyos partján), a szindi völgyben feküdt *Pardé*. Különös, hogy Szabó Károly Pestmegyében a Regtelök közelében Pardi nevű községet említ. A tordakörnyéki Igricztelukot azonban hiában keressük Torda és környéke leírójának munkájában. Az országban több ilyen elpusztult helynevekkel találkozhatunk még.

román vagy más ajkú zenészeket is. Ha tehát ezen említett községek valamelyikébe zenészek érkeznek, legyenek bár románok, cigányok vagy más ajkúak, a nép azt fogja mondani:

— Itt vannak, megérkeztek az igréczek!

Ott a nép magát a zenészt nevezi igrécznek, ámbar nevezi másképpen is. A topánfalvi, bisztrai s más községek románsága a zenészt ugyan nem nevezi igrécznek, de azért a szó jelentésével tisztában van azon folytonos érintkezésnél fogva, a melyben van a vidrai és ennek szomszéd-községeivel. Azon a területen, a melyen az igrécz szó forgalomban van, ha jól megfigyeljük a dolgot, tapasztalni fogjuk azt, hogy a fiatalabb nemzedék óvatosan kerül az igrécz szó kimondását, mintha az valami szörnyű barbarizmus volna. Ha fiatalabb embernél kérdezősködik az ember a hegedűs, a zenész román megfelelő szava után, a kérdezett el fog mondani minden szót, az igréczet pedig csak egyenes figyelmeztetésre fogja kiejteni. Az öregeknél a szó használata általánosabb.

Ezek volnának tehát e tekintetben a megjegyzendők. De igen sok mondani valónk van czikkiró többi állításaira. Azt mondja pl.:

„Ez adatokból kiviláglik, hogy a zenészek neve tulajdonképpen *igrecz*, sőt talán *igrécz*, az *igricz* alak egyetlen egyszer fordul elő a Nagyszombati Codexben. És ismét a román tőben itt is a második megánbangzó nem *i*, hanem *é*, éppen úgy, mint a nyelvtörténeti szótárban, a nagyszombati codex egyetlen adatát kivéve.“

Szerinte tehát a szó eredetibb alakja az *igrécz*, a mit a román alak is bizonyít. Czikkiró nem veszi észre, hogy az általa is említett községek (Igricze, Igriczi, Igricverse), továbbá a román család-név Igritan az ellenkezőre vallanak.

„Más — mondja szerző — az igrécz viselkedése akkor, mikor tánczdarabokat s más akkor, mikor népdalt hűz.“

Az igen természetes, csak hogy itt ismerni kellene a *doina* és a *hora*¹⁾ közötti különbséget, a mi kézzel foghatóan megma-

¹⁾ *Doina*, espèce de mélodies mélancoliques jouées sur des flutes (chalu-meaux) par les bergers montagnards et puis chanson, poésie mélancolique en général; — cr. serb. dvojnica, dvojnica, dvojice; stb. (Cihac Dict. d'etym. — Élé-mentes slaves p. (98); — *hora*: danse, choeur de danse; χορός danse; alb. hóra; vgr. χορός, lat. chorus. (U. a. Éléments grecs-moderne 654) a csángoknál *hóra*: danse.

gyarázza nem csak az igrécz, de egyáltalában a hegedős viselkedését e tekintetben. Nem az igrécznek a sajátása ez, hanem a zenedarab követeli azt a hangulatot, viselkedést és ez a viselkedés nem csak a havas igréczeinél tapasztalható, hanem más helyütt is, a hol csak a *doina* és a *hora* dallama a nyirettyü alá kerül.¹⁾ Természetesnek fogja találni mindenki, ha a melankolikus dallam eljátszásánál sem az u. n. *igrécz*, sem más cigány-zenész nem fog ugrálni és azt is természetesnek fogja tartani, ha a táncdarab, a *hora* eljátszásakor ő is megfelelőbb viselkedést tanúsít, ha t. i. «egész testével adja a taktust, ha lábával dobog, nagyokat kurjongat» stb., a miket szerző különben a főváros cigánybaindájánál is tapasztalhattott volna anélkül, hogy ezen viselkedéssel valamely ethnographiai tételt lehetne bebizonyítani. Künn a szabadban, tanulmány úton, az általános jellemvonások úgy látszik többé nem jönnek tekintetbe, magyarázatokat fűzünk jelentéktelen jelenségekhez és a jelentősök elkerülik figyelmünket. Így cselekszik czikkíró is. Különösnek tartja a melankolikus dallamoknál az igrécz komolyságát és a táncdaraboknál jó kedvét. Pedig ez az egész világon csak így van. A magyar komolylyá lesz a búsa és víg lesz a frissre a nélkül, hogy valami igrécz-tételt lehetne ezen sajátásból kimagyarázni. A földolgot azonban, a *doina* és a *hora* sajátását megfigyelni elmulasztotta. — Ilyen természetű a következő megfigyelése is: «Ha vásárba mennek csoportosan hagyják el a völgyet, 10—12 szekér egy társaságban, egyszerre indul s a csapatban *mindig akad egy-egy igrécz, a ki megkezdi az énekeket, a többi pedig soronkint utánna énekl.*»

Szerző itt már összezavarja a az énekest, az *igrécz-czel*, a zenészszel. Az, a ki az éneket megkezdi nem igrécz, az egyszerű énekes (cántăreț) előénekes. Az együtténeklés a világ minden népeinél a mióta a kart kitalálták, divatban van. Ez egyházi szokás is. Ez nem csak a vásárba menő mőczoknál van így,

¹⁾ Alsó-Járán tartózkodásom alkalmával egy kacskezü cigány-zenész a *horát* a legnagyobb tüzzel tánczolta és hegedülte egyszerre, a mellett pipázott is. A mulatóknak incselkedése a zenészekkel általános. A zenész hegedűje mellett a mulatót tréfás tánczmozdulatokkal, ötletekkel, fogásokkal és viselkedéssel is mulattatni igyekezik mindenütt. A mulatózó a cigány-zenészt boldosoknak szereti látni. Ez lehet az igrécz sajátásából egy maradvány, általánosnak azonban elég általános.

de így van ez mindenütt, a hol csak románság él. Az igrécz pedig zenész. És a midőn megfigyeli azt a jelentéktelen, mert közös vonás, körülményt, elfelejti megfigyelni a *móczoknál* divó és annyira érdekes regélhető regélési szokásokat, továbbá a havasi vásárt (báci = bulcsu), a mi már speciálitás s a melyben az igrécznek valóban nagy szerepe van; különösen nem figyelte meg az általa igrécznek nevezett előénekes dalszövegét, a melynek (hora, vagy doina lévén) a magyar igrécz mondókákhoz vagy a román kolindákhoz semmi köze nincs. A román munka-, út-, mulatósközben dalolni szokott vígat vagy búsat, a mint kedve tartja, soha sem mond azonban regét, kolindát, mert ennek meg van a maga külön alkalmá. És ilyen természetű czikkírónak a következő megfigyelése: < . . . sem a három Vidrán, sem Nyágrán, sem Szkarisoarán, sem Albákon a csimpolyát hangszerül nem használják, de már a közeli Bulcsesden igen, csakogy Bulcsesd összes szokásai, vérmérséklete, sőt nyelvjárása is egészen más, mint a Topánfalva vidéki románoké! > Ámbár a csimpolya nagy szerepéről a móczok között a *Jánku* indulója¹⁾ is tanúskodik, — legyen igaz czikkíró megfigyelése, — nem tud azonban felvilágosítást adni a bulcsesdi és a topánfalvi vidéki románság között előforduló különbségekről, mert itt már meg kellene jelölni a határvonalat a bányászok, a mokánok, a körösiek és móczok földje között, a melyen a nép tényleg elszigetelő sajátosságokkal fordul elő.

Még csak néhány megjegyzést teszünk s aztán rátérünk tulajdonképeni tárgyunkra.

Czikkíró meg nem állhatja, hogy „midőn e kérdések elméjében felmerültek, fel ne említsen néhány oly néprajzi körülményt, melyek kell, hogy a kérdéssel foglalkozó egyén szemében bizonyos jelentőséget nyerjenek.“ Ezek volnának a móczok közötti székely családnevek, az építkezési mód és a székely összes kalákák (clacü); továbbá a helység nevek magyarsága (Bucsum=Tökésfalva); maga Vidra, — mely a vidra állattól kapta nevét — ugor szó, az ugor *vid* (víz) — tovább-

¹⁾ Opt-zeci de oi despoaie

Si prin frigări le pun,

De sunete, *cimpoae*

Pădurile resun.

(Megnyuznak nyolczvan juhok és nyársra húzzák, a kiáltások és a csimpolyáktól visszhangoznak az erdők.)

képzése. És itt mellékesen megjegyzi, hogy *Abrudbányán* egy erdőszélén látott is egy megszelídített vidrát, „a melylyel az ember úgy játszhatott, mint egy macskával.“

„Mindezek — mondja — nem véletlenül, nem a székelységgel való érintkezés által — folytatja cikkíró — jutottak a nép közé; *ekkorá hatást* feltételeznünk legalább is valószínűtlen. Sokkal inkább csatlakozom azon nézethez, hogy itt eloláhosodott magyarsággal van dolgunk.“

Ezen döntő kinyilatkoztatás azonban homok alapokra van építve, az az «akkora hatás» nem is székelyhatás, hanem egészen más valami, a mit igen könnyen megtudhatunk.

Igy például az *igrécz* nem székelyhatás; magának az *igrécz* szónak a székelységgel semmi összeköttetése nincs. Az *igrécz* szó nem a székelység útján jutott a havasok közé, mert a székelység azt a szót nem ismeri. A székely az *igrécz*et nem ismeri, neki csak *regesei* vannak.¹⁾ Nem is erdélyi hatás; a magyarországi részekből került a *móczok* közé, legnagyobb valószínűséggel Zaránd, vagy Aradmegyéből, a hol Dr. *Márki* Sándor, szerző cikkéhez csatolt kitűnő jegyzetében, az *igrécz*ek nyomát a leghatározottabb alakban kimutatta. Ez a nyom a *móczok*ig vezet el, illetőleg a *móczok* földé hozzátartozik a Dr. *Márki* által említett *igrécz* területhez. A románok között mindenütt vannak zenészek; a *furulyát*, *csimpolyát*, *hegedűt* stb. úgy nálunk, mint a román királyságban a multban, mint a jelenben maguk a parasztok sokszor kitűnően kezelték. A *koldusok* is *hegedűvel* vagy más hangszerrel és hangos regéléssel, énekléssel vonják magukra a közönség figyelmét.²⁾ A várak, kastélyok *igréczei* román lakta területeken román *ajkúak* is lehettek. Innen származnak a románságban az erre vonatkozó vezetéknevek. Az *igrécz* szó a *móczok* nyelvében nem székelyhatás.

A *kaláka* (*clacă*³⁾ sem székelyhatás a *móczok*nál. A *kalákák* nemcsak a *móczok* között, de a románok által lakott területeken mindenütt divatoznak, így Romániában is. A havasban a *clacă*

¹⁾ *Reges*: énekes, — egyházi és népünnepélyek alkalmával. Régi szó; itt-ott Udvarhelyszéken ma is hallható: Eljöttek a *regesek*: énekes fiúk, legények. Kriza J. Vadrózsák 514 l. Megfelel a román kolindáló fogalmának.

²⁾ Ennek szűlai ismét visszavezetnek a *kolindá*hoz, a szláv *koledá*hoz, a honnan a magyar *koldus* szó is származik

³⁾ Lásd e szó magyarázatát Cihacnál: Dictionnaire d'étym. éléments slaves 416. l.

robotos, jobbágyi szolgálmányt jelent s ez a jelentés összevág a romániai jelentéssel. A kalákák bár tisztán szláv hatás, a románság hozta és vitte tovább és tovább a magyarok közé. Így mint értesülők a román véghatárokon, Bihar, Békés stb. csak a román, vagy a magyarokkal közösen lakott helyeken vannak a kalákák divatban, a tiszta magyar községekben ismeretlenek. A kaláka nem székely találmány, speciálitás; nem a székelyek terjesztették a románság között, hanem ellenkezőleg.

A román családnevekre nézve meg kell jegyezmem, hogy 1848 előtt a román nemes családok magyar nevekkel bírtak. A román nemes családok azt a helységnevet vették fel, a honnan nemességük dátálódott. A románság híres történetírója például Sinkáról írván magát, felvette a *Sinkai* családnevet. Az tehát, a ki a románok között valamely hely után bir magyar formájú családnévvel, azért utódról-utódra tiszta román lehet; az ilyen név hallására nem beszélhetünk mindjárt eloláhosodásról. A románok büszkék lévén magyar nemességekre, a magyar családneveket szívesen felvették. De van románok között sok más magyar hangzású családnév, ilyenek: Hosszú, Kis, Nagy, Fekete, Fejér, Kádár, Varga, Vitéz, Farkas, Dancs, Kondor, Juhász, Pap, Király, Márk, Gombos, Dávid, Kovács, Hideg, Szálka, Szabó, Sánta, Nemes, Vajda, Horvát, Lukács, Orosz, Szóts, Tamás, Simon, Deák, Hegedűs, Bogyó, Kerekes, Sándor, Fábrián, Puskás, Lantos, Szerb, Lázár stb.; sok családra átszállott a foglalkozás neve, sokat pedig gúnynévvel ruháztak fel, a mitől megszabadulni nem tudtak.

E tekintetben 1848 előtt a várak és a földesúri udvarok nagy magyarosító hatással bírtak. Ugy a várakban, mint a földesúri udvarokban a román jobbágyok különféle szolgáltatokra voltak alkalmazva. Ezek többnyire magyar vezetéknevvel ruháztattak fel. Az ujonnan megkereszteltek büszkék voltak új családnévükre. Az oláhosan hangzó családnévet szívesen feladták. A nemesség és a jobbágyi szolgáltatok révén sok magyar családnév jött forgalomba. Tiszta román családok kaptak magyar hangzású vezetékneveket. Tény, hogy a román néptestben sok a beolvasztott magyarság, de az is tény, hogy 1848 előtti időből nagyon sok beolvadott románt lehetne kimutatni. A magyar nemesség vonzott, mert a nemzetiségi öntudat csirájában ha volt. Hogy a havasban sok a magyar

családnév, azon nem szabad megütödnünk. Bánya- és famunkákra mindig alkalmaztak magyarságot, székelységet, németiséget. 1848 előtt a bányahivatalok is sikerrel folytatták a névmagyarosítást a nem magyarok között. Az is tény, hogy a magyar családoknak letelepítése románok közé egyes munkák végett, mindig végzetes. A magyar elem mindig beleolvad a román elembe; a román elem soha meg nem tanul még tíz szót sem a közéje letelepülő idegen elemtől, de az idegen elem megtanulja a románság nyelvét. A Romániába menő székelység 20%-je pedig beolvad.

A helységnevek és az építkezés magyarságáról majd alább, annyit már itt is megjegyezhetek, hogy a móczok helységnévtára *magyar neveket fel nem mutat.*

És most megadom a feleletet a feltett kérdésre: Székelyek-e a móczok?

MOLDOVÁN GERGELY.

A választási rendszer bírálata.

(Harmadik közlemény.)

A felsorolt adatokból is láthatólag, a mai választási rendszer főjellemvonása a választók többségének uralma, még pedig olyannyira túlhajtott alakban, hogy a választók felerésze mindig ki van zárva a törvényhozásba való tényleges befolyástól. Ez állítás első tekintetre túlzottnak látszik: valósággal azonban előbb közölt adataink sem adnak a többség túlhajtásáról igaz képet, mert a míg egy szavazatnyi többség elégséges a képviselői mandatum megszerzésére, joggal mondhatni, hogy ezen egy szón *felül* és *ellen* minden más szavazat elvesztette befolyását.

Magyarországon például az 1869-iki választások alatt 712,435 választóból csak 356,604 szavazó választott képviselőt s a többi választónak követküldési jogosultsága megsemmisített. Mert igaz ugyan, hogy azok is, a kik az egy szónyi többségen felül a megválasztott képviselőre szavaztak, a saját képviselőjüknek vallhatják a megválasztottat, mint a hogy, ha úgy tetszik nekik, a kisebbségben maradottak is ezt mondhatják, de az előbbieket felesleges szavazata épúgy nem volt befolyással és nem változtatott a *nélkülökés* bekövetkezett eredményen, mint a hogy kárba ment a kisebbség erőfeszítése.

Az is igaz, hogy az egyik kerületben megbukott párt győzedelmeskedhetik egy más kerületben, de ez eme utóbbi s nem a másik kerületben levő pártívek választási jogosultságának érvényesülése. A szomszéd, vagy távolabbi kerület választóinak sikeres képviseltetése egyáltalában nem számítható be egy másik kerület szándékainak, s ha jelöltjeivel megbukott háromszázötvenezer választó, nem nyújthat megnyugvást azon körülmény, hogy a győzedelmes többi háromszázötvenezer negyszáz polgár képviselői között

esetleg olyanok is találtak, a kik az elbukottaknak politikai meggyőződését *osztják*. Az egyik párt hívein eme kerületben elkövetett igazságtalanság nem hozható helyre ama kerületben a másik párton végrehajtott igazságtalansággal, hanem a mennyivel több az igazságtalanság, annnyival rosszabb a rendszer.

Az igazságtalanságok e sorozata nem menthető azon megszkott állítással sem, hogy a többség által is csak a népakarat jutott uralomra, mert egyrészt e többség követői között ismét csak a többség dönt, ez pedig a parlamentben kisebbségben maradt képviselők választóinak és a választások alatt kisebbségben maradt választóknak összegezett tömegével szemben tulajdonképen csak a kisebbség, másrészt egy szavazatkülönbség még nem ad elég jogot arra a következtetésre, hogy egyik párt maga a nép, a másik pedig semmi se legyen. Igenis jogos az, hogy a többség lenyomhassa a mérleget, de ebből nem következik, hogy a kisebbség saját súlyát a mérleg egyik serpenyőjébe se tehesse.

Ha valamely közületben a polgárok ösgyűléseiken a közügyeket, habár két pártra osztoltan is, de közvetlenül maguk igazgatnák, s arról volna szó, hogy magukat képviselőkkel helyettesítsék, igazságos volna-e, hogy e képviselőtagjait kizárólag a többség hívei képezzék s a kisebbség egyáltalában ne nyerjen képviselőt és akadna-e oly ösgyűlés, mely ebben megnyugodna?

A választók többségének a választások pillanatára adott uralmával — jól megjegyzendő a választók és nem a parlament többségéről szólnunk itt — teljes ellentétben látszik lenni bevezetésünk számadatainak gyakorlati eredménye, mely szerint már nem egyszer a parlament kisebbsége képviselte a nép többségét. Ez ellentét azonban csak látszólagos, mert a miután minden kisebbség mindenütt tényleg leszavaztatik, tehát a képviselőből kizáratik, egyáltalán nincs annak lehetősége, hogy valaki a parlamentben a kisebbséget ennek akaratából egyáltalán képviselhesse. Hanem igenis szó lehet arról, hogy az egész országban többséggel bíró párt számításait a hívek megosztásának pusztá véletlensége, hol megrövidíti, hol teljesen kiátsza s *ugyanazon egy többség* a választók egész tömegéhez hasonlítva teljesen eltérő politikai színezethez jut.

A teljes zűrzavar onnan ered, hogy a fennálló rendszer a választók *egyik felének* akarata szerint alkotja össze a törvényho-

zást s ez mégis úgy szerepel, mintha az összes választók képvitele volna. Holott ezt az egyik félt, az egy szóig terjedő többséget, a kerületek egyenlősége esetén kétségtelenül minden parlament híven képviseli, ha azonban a parlamenti pártarányok a választói testület fele helyett az egészhez méretnek, természetesen mindig balul üt ki a hasonlatosság s az a párt, mely a győzelmes fél kebelében többség, a választók egész tömegében kisebbség lehet, sőt az is megcshetik, hogy valamely párt egész tömegét épen az ország képviselet nélkül maradt másik fele alkotja.

A jelenlegi választási rendszer épen csak arra nézve nyújt teljes biztosítékot, hogy a lakosságban általános többséggel bíró párt *néhány* jelöltjének egész bizonyossággal helyet szerez a parlamentben, de ezzel szemben alig képzelhető oly tekintélyes minoritás, mely, ha egyszer kisebbség, *egyetlen egy* jelöltjének megválasztása iránt is biztosítékot találna e rendszerben.

Ha ugyanis az egy politikai színezettel bíró választók az egyes kerületekben egyenletesen eloszolván, legalább az egy szavazattöbbséget elérnék, rajtuk kívül más párt nem juthatna képviselőhöz. A valóságban ugyan e megoszlás nem igen fordul elő, de hol és mi-
ben rejlik arra nézve biztosíték, hogy a mely véletlenség folytán az eloszlás egyenetlen, ugyanazon véletlenség következtében ne lehetne legalább annyira egyenletes, hogy minden kerületben egy párt érje el a többséget? Az angol választások szavazatai például a pártok feltűnően egyenletes megoszlásáról tanúskodnak s talán ép ebben rejlik egyik oka annak, hogy ott a kisebbségi képviselet két neme is már gyökeret vert.

A párthívek egyenetlen elszóródása, mely szerint itt a többségen felül többen vannak, mint a mennyire szükség volna, amott pedig kevesebben, hogy sem a többséget elérjék, csak addig gyakorolhat az országos többség pártszínezetének megzavarására befolyást, a míg minden egyes vagy kevesebb számú képviselőre külön kerületben történik a szavazás. Ha azonban az egész ország együtt szavazna és csak egy választó kerületet képezne, természetesen csak az a párt választana képviselőket, mely egy szavazattal többet egyesítne maga körül ellenfelénél. Ha pl. Biharmegye 1869-ben mint egyetlen választó kerület nem külön kerületenként, hanem együttesen választotta volna egy központban képviselőit, a 10 ezer

balközépi választó a 4 ezer kormánypárti szavazóval szemben mind a 13 képviselői széket a maga részére foglalta volna le; holott a kerületenkénti szavazás mellett a kormánypárt is keresztül vitte 3 jelöltjét. Az együttes szavazás tehát a kerületenkénti szavazással szemben biztosítja azt is, hogy a többség kizárólag egynemű politikai színezettel bírjon.

A most jelzett nyomokon jár minden állam, a hol több jelöltre névsorral (*scrutin de liste*) szavaznak. Hazánkban a törvényhatósági képviselők választatnak e módszerrel, mely a nyugati államokban egészen új divat jellegét öltötte magára. Fennáll Ausztriában, Svájcban, Belgiumban, Olaszországban, a Pyrenaei félszigeten, az egyesült-államokban s 1889-ig érvényben volt Franciaországban is.

E szavazási módszer két elemet rejt magában. Az egyik ingatag feltevésekkel a kizáratásra ítélt kisebbségnek nyújt vigaszt, s a másik, ha teljességében érvényesülhet, a többség absolutisticus vágyait csiklandozza. A kisebbséget kecsegteti a remény, hogy a hosszú névsoron még a többség hívei is juttatnak helyet a kiválóbb ellenzéki férfiakkal, s így nemcsak az ellenzék pártolói, hanem még az ellenfél is tolja előre a kisebbség szekerét. A rendszernek ez a jó akaratra alapított oldala ragadhatott el annyira még egy Russell Eduardot is, hogy egyik angol folyóiratban, természetesen a francia választásokat megelőzőleg a *scrutin de liste* védelmére keljen. ¹⁾

Az ellenfélnek azonban ez az ingyen szívessége, miként a genfi tapasztalatok is igazolják, csak addig tart, a míg az illetők nem jönnek rá, hogy minő károkat okoznak vele saját pártjuknak. Mihelyt azonban a hívek között kellő pártfegyelem kap lábra, többé sohasem építhetni reá.

Sokkal alaposabb volna a többség számítása a névsoros szavazás másik elemével, mely szerint a szavazók között levő többség túlnyomólag megerősödve kerül ki a választásokból. E föltevés teljesen alapos azon esetben, ha egy egész országot egyetlen választó kerületté lehetne alakítani. Egy oly nagyobb országban pedig, milyen például a francziáké is, sokféle oknál fogva ez merő lehetetlenség s harmincz-negyven kerület egyesítésén ők sem mehettek túl. Ekkor azonban az eredmény már teljesen más alakot ölt. A valószínűség

¹⁾ The Contemporary Review. 1885. The electoral future. Edward R. Russell.

ugyanis a mellett szól, hogy azon választó csoportokban, a hol az országos többség viszi keresztül jelöltjeit, az egy szónyi többségen felül sokat veszít az ő feleslegben levő szavazataiban; viszont azon csoportokban, a hol kevés többséggel az ellenfél győz, ismét az országos többség nagy számú híveit veri el az ellenfél, a kik meglehet kisebb körű választó kerületekben nem egy helyütt győzelemre juthattak volna. Így történt meg az 1885. októberi francia választások alkalmával, hogy északon Pas-de-Calais 267,000 szavazattal 32 ülést adott a conservatíveknek, míg a 202,000 republicanus szavazat minden képvisellettől megfosztott. ²⁾ Erre ugyan azt felelhetni, hogy mindezeknek lehetősége nincs kizárva a kisebbségre nézve sem. Ugyde éppen abban rejlik a rendszer bűne, hogy fokozottabb mértékben nyit tért az eshetőségek szeszélyeinek, a pártmegoszlás véletlenségei még befolyásosabb szerepre tevén szert, a parlament va banque politika játékává lesz, s a kik mesterséges úton sokat akarnak vele markolni, lehet arra ébrednek, hogy semmit sem fogtak. Tegyük fel például, hogy a névsoros választást megelőzőleg egy képviselő választatik egy kerületben és 60 kerületből: kormánypárti 40, ellenzéki 20 választatik meg.

A 60 kerület most 2 kerületté alakittatik és 30 kerület együtt választ. Ezen kerületek között pedig a 40 kormánypárti és 20 ellenzéki képviselő így oszlott volt meg az előtt:

Kormánypárti:	}	Kormánypárti:
26		14
Ellenzéki		Ellenzéki
4	}	16

Most a többség dönt. Lesz tehát az egyik kerületben 30 kormánypárti, a másikban 30 ellenzéki. Ekkor mind a 60 kerület egygyé alakittatik és ismét a többség dönt. Lesz tehát 60 kormánypárti képviselő, azaz a szavazatok teljes azonossága mellett megválasztatik külön kerületekben:

Kormánypárti	Ellenzéki
40	20.
30	30
60	—
	Két kerületben
	Egy kerületben

²⁾ La. rep. prop. 1886. 116. lap.

Igy hamisíthatja meg a névsoros szavazás a pártarányokat még magában a többségi rendszer keretében is. Hogy azután maga a többségi rendszer miként hamisítja meg, előbb láttuk.

Ugy látszik, hogy a Boulanger-korszak idejében a francia választások alatt a névsoros szavazás most ösmertetett mindkét állítólagos előnye együttesen működött közre, hogy a választások a lehető legroszabbul üssenek ki.

A republicanus párt ugyanis bizott győzelmében és nem volt kellőleg fegyelmezve. A rendszer azt követelvén, hogy a lakosság feltétlenül egy névsor mellett tartson össze, — mert a többfelé kaláló szavazatok csak az ellenfél diadalát segítik elő, — a 23—30 féle kiadásban keringő névsor között egyéni izlését követve, válogatott a polgárság, mígnem tudtán és akaratán kívül a bukás szélére vitte a köztársaságot. Ekkor a pótválasztásokon helyre akarván ütni a hibát, a nép valódi többségének akaratát tiszta alakjában juttatta teljes érvényre s majdnem kizárólag radicalisokat választott. Így került aztán a valószínű eshetőségek iránt semminemű előleges tájékoztatást nem nyújtó rendszer miatt két szék között a pad alá a középuton járó igazság: a mérsékelt szellemű *respublica*. Torz intézményeknek torz szülötte. Megmondá már előre Guizot, hogy a mely rendszer a kisebbség megsemmisítésére tör, egyenesen a képviseleti kormányzás lehetőségét zárja ki s nemcsak a kisebbségre, hanem a többségre nézve is végzetes lehet.¹⁾ Valamely tekintélyes párt mesterséges kijátszása sohasem hagyja magát megboszúlatlanul, s a szélsőség jobbra vagy balra, mindig szélsőséget terem; az állam pedig életveszélyes ugrások és zökkenések martaléka lesz, mindig magasabb politikai acrobata productiókra vállalkozván, nem jut ideje a békés, nyugodt fejlődésre. Furet Th. bizonyára nem minden alap nélkül a francziáknak a kisebbség elnyomására irányuló állandó törekvéseiből származtatja a gyakori francia forradalmakat.²⁾ Belátva mindezeket, siettek is a francziák már 1889-ben és később az 1893. évi törvények útján a lehető legszigorúbb feltételek között behozni a nálunk is fennálló egyes kerületi rendszert.

¹⁾ Guizot. *Histoire des origines de gouvernement representatif*. II. kötet. 260. lap.

²⁾ Th. Furet. *Majorités et Minorités*. *Journal des Économistes*. 1869. juin. 421. l.

Tagadhatatlan, hogy mindezeknek daczára bizonyos körülmények között a parlamenti többség és vele az állami hatalom megerősítését magasabb rangú közérdek követeli, a melylyel szemben közömbös, ha az amúgy is tömeges ellenzék néhány taggal erőtelnebb. A csekély számú többséggel rendszerint ingatag kormány s vele az állam erőtelensége jár. Az ily kormány tennállása kelleténél jobban tapad néhány képviselő szavazatához, s az állami egyensúly fentartása végett a közérdekkel ellenkező célok legyezgetésére kényszerül. Az elkapatott kisebbség támadásai hevesebbek, gyakoribbak s felülkerekedéssel fenyegetvén, az államkormányzat kárára lefogják a kormány erejét. Az állam iránt nemesak a nép, hanem a pénzpiacz és a külföld bizalma is csökken; a bizonytalanság folytán meglazúlnak az állami organismus kötelékei s elevenen lüktető vérkeringés helyett az ország egész testében zsihbadoz.

Nyílt sebe ez a képviseleti kormányrendszernek s üdvös találomány volna számára valamely csalhatatlan orvosszer; de azt határozottan állíthatjuk, hogy sem a névsoros szavazás, sem másféle többségi rendszer nem nyújt rá balzsamot.

E dolgozat első részében számadatokkal eléggé igazoltuk, hogy a mai rendszernek ugyan természetében rejlik a valódi többség megsokszorozása, csakhogy e jelenség akkor nyilatkozik, mikor a többség amúgy is *igen nagy*, tehát legkevésbé van szüksége arra, hogy *még nagyobb legyen*. Ha azonban a polgárok között meglevő többség csak néhány szóból álló parlamenti majoritásra jogosít, akkor már olyan tényezők veszik át a döntő szerepet, melyekre sem a többség ereje, sem a kisebbség mozgékonyága, sem a választók igazságérzete nem gyakorolhat semmi befolyást. Valami hamis boszorka elegyedik ekkor a játékba, a ki összekészálja a nagyképűséggel készített komoly politikai számításokat; valamely zúgban látatlanul mosolyog a harsogó programbeszédek, aggodalmasan töprengő arcok, a hazáért egymásra agyarkodó és végül birokra kerekedő polgárok erőlködése felett s a zászlók alatt csatasorban felvonuló mogorva választóknak a szavazó urna mögül fület mutat.

Ha valamely pártnak aránylag csekély többsége van ággal vetők között, akkor mind a két párt teljesen egyenlő biztoss többség, hetí, vagy nem veheti, hogy mint erőteljes, vagy gyenge a válasz-

mint többé vagy kevésbé leszavazott kisebbség kerül ki az urnából, mert a pártok sorsát ekkor már a véletlenség kerítette szeszélyes kezei közé. Angliában, mint látók, a conservatív párt nyert 60 szótöbbséget, midőn a szavazatok aránya szerint a liberalisokat illette 52 parlamenti szótöbbség. Budapesten az 1869-iki választás alkalmával a majdnem kétszeres Deákpárti többség kisebbségre jutott a megválasztott képviselők között s általában azon adatok, melyeket előbb idézünk, méltó aggodalomra adnak e tekintetben okot. Ha azonban az egyes országok nemcsak arra gondolnának, hogy az egyes kerületek majoritásait diadalra juttassák, hanem arra is, hogy az összeülő parlament, mennyiben felel meg a választók akarátának, a most még elvétve létező kimutatásokból mindenféle kiténnék, mily nagy mértékben űz a szerencse az alkotmányos népekkel gonosz tréfát.

Ki tagadhatná például, hogy egy főváros, akár Páris, London vagy Budapest átpártolása az ellenzékhez az egész ország közvéleményére igen nyomatékos befolyással van s esetleg az egész választási harcot más irányban döntheti el? Az egyik pártot megfélemlíti, elkedvetleníti, s a másikat buzgó tevékenységre sarkalja?

Emlékszünk még a 68-iki választásokra, a midőn az akkori Deákpárt teljes bizalommal volt a fővárosi választások iránt, a mint-hogy méltán lehetett is, de utólag a vereség után senkinek sem jutott eszébe utána járni, hogy a tényleges többség nem-e minoritás a választók között s a fővárosi eredmény erkölcsi súlya az egész országban szabadon érvényesült. Hasonló morális hatást tehetnek egyes tekintélyesebb megyék választásai a körülfekvő vidékre épen ellenkező irányban, mint azt a választók valódi akarata hozná magával. Így aztán egészen idegen tényező keveredvén a játékba, a választási harc tervéi összevissza kuszálódnak, s valószínű, hogy a választók eredeti akarátát tekintve, még sokkal fonákabb az eredmény, mint a hogy azt számszerű adataink mutatják, melyeken az alaptalan félelem, vagy lelkesedés, a mutatkozó kilátások szerint váltakozó köpenyfordulások nyomai természetesen nem látszanak meg.

De eltekintve a morális rugóktól, csak a néma számokról szólva, nem egészen érdektelenek az ő szeszélyességöknél fogva, például a legutóbbit megelőző német választásoknak a statistikai

hivatal által közzé tett adatai, ha a főválasztásokon beadott szavazatok után jogosan járó képviselők számát a tényleges képviselők számával hasonlítjuk össze. A viszonylagos többségre jogosult pártok között ugyanis a conservatív pártot 60 képviselő illette volna meg s kapott 78-at, tehát megszaporodott; ellenben a nemzeti liberálisokat 70 szó illette volna meg és csak 51 szóhoz jutottak. A socialdemokratáknak 39 képviselőhöz lett volna joguk, de csak 24-en jutottak be, tehát a többség szándékainhoz képest megapadtak; ellenben a lengyeleknek csak 14 képviselőhöz lett volna joguk és 16-ra szaporodtak; a welfek csak 7-et választhattak volna és 11-en jelentek meg; az elzásziaknak csak 12-en kellett volna lenniök és 18-an voltak.¹⁾ Így lehet bizni a jelenlegi rendszerben, hogy megnöveli a többséget.

E visszasságokon pedig a jelenlegi többségi rendszer fentartása mellett lehetetlen segíteni. Hogy ne beszéljünk nagy számokban, csak tiz egyhangú választáson valamely pártnak annyi szavazata mehet kárba, hogy a szükséges egy szavazatnyi többségen felül eső szavazatok mennyiségével 20—30 más olyan kerületet nyerhetne meg, a hol csekély többséggel az ellenzék győz, s megeshetik, hogy éppen ezen 20—30 szavazatból állana az ő parlamenti többsége. Avagy mondjuk, hogy 30 kerületből egy kerületben egyik párt győz 60 szavazattöbbséggel s a többi 29-ben egy-egy szóval az ellenfél. Ha már most az első kerület felesleges többségéből két-két szavazat az ellenféllel helyet cserél aként, hogy minden kerületben két ellenzéki átadja helyét a kormánypártiaknak, maguk pedig amáz egy kerületben szavaznak, akkor egy helyett mind a 30 kerületet a kormánypárt nyeri meg.

Az 1869-iki magyarországi választásokon, nem 30, hanem 65 egyhangú választása volt a Deák-pártnak s ezerekre ment a szavazat fölöslege, melylyel kerületeket hódíthatott volna meg. És hányszor forgathatták e mellett előre és hátra a szerencse kerekét a csekély többséggel eszközölt választások, a legyőzött szavazatok, a többség daczára kisebbségre jutott szavazatok, a lakosság hullámozása, a választók átköltözése, névsorból való kinaradása, halála, egy párt hiveinek egy megyében való kellelénél tömörebb csoportosulása, máshol elszóródása stb.

¹⁾ Die proportionale Berufsklassenwahl. Ludwig v. Hirschfeld kaiserl. Botschaftsrath. Lipse. 1885. Wilh. Gyunow.

E rendszertől semmit sem különböznek, ha egyszerűen az mondatnék, hogy bizonyos számon felül nem is valami szűk határok között sorshúzással választunk képviselőket. Ez ugyan az állam sorsának eldöntésére nézve kissé csiklandós politika volna, de kevesebb veszéllyel érthetnék el általa a mai eredmény, mert a szavazatokat semmiféle pártnak sem áll most sem hatalmában a fenyegetett kerületekbe áthelyezni, s az eshetőségek ellen előre védekezni.

Látható ebből, hogy a csekély többség célzatos megszilárdítása a mostani rendszer mellett csalóka álomkép, mely megeshetik akkor nyer testet, a mikor senki sem akarja, s a mikor meg egy egész ország kapkod utána, miként a francia republica, az őt szorogatni vélő államférfiak kezei közül pajzánul elröppen.

A többségi rendszernek tehát azon egy előnyén kívül, hogy lehető gyorsan hamisítja meg a választók akaratát, épen semmi haszna sincs, kárai azonban kiszámíthatatlanok

A mai rendszer első és legnagyobb bűne természetesen az, hogy a képviseleti kormányzatot a szavazók *többségének* izlésére alapítja. Ebből ered a többi is. A lényegre nézve teljesen közömbös, hogy e többség egyik kerületben conservatív, másikkau liberális: elég az, hogy mindenütt többség, melynek ugy is csak legjobban izló csalétket akasztanak a képviselőjelöltek a különböző pártok czége alatt kivetett horogra.

Manapság azonban egy ország törvényhozó testületének tapintatos megalakításához nemcsak hazafiságra, hanem sok más erény mellett tágkörű ösmeretekre van szükség. A törvényhozó testület szelleme és elhivatása a képviselet elvének elfogadásával teljesen átalakult. Korábban a társadalom az állammal összeesett; maga a társadalom volt a törvényalkotó s a mennyiben valaki polgár volt, egyszersmind törvényhozói elhivatással birt. Ma azonban a társadalom csak közremunkál egy, a társadalomtól elütő állami szerv létrehozatalában, melynek korántsem az volna a feladata, hogy a népnek legyen kisebbített képmása, hanem az, hogy mint állami szerv a maga nemében a lehető legtökéletesebb legyen. Kimondhatnók minden habozás nélkül, hogy szorosabb értelemben e szó «képviselet», melyet közkeleténél fogva használunk mi is, téves fo-

galom, mely ellenmondást rejt magában. A képviselő sem az egyest, sem a társadalmat nem képviseli, hanem az állameszmét s elhivatása nem valamely választói csoport felfogásának és érzelmeinek hű tolmácsolása, hanem melléktekintetektől szabadon az ország sorsának bölcs intézése. A követ ép oly kevésbé képviselő, mint a megye vagy város igazgatására választott hivatalnok nem az. Rousseau igen helyes alapfelfogásból indult ki, midőn azt állította, hogy az egyéni akaratot képviseltetni lehetetlen. A mig magam nem vagyok az, más az úr felettem, habár tőlem is nyerte az uralkodásra a felhatalmazást. Az akarat vagy az enyém vagy a másé, de itt középút nem létezik.¹⁾ Ha képviseletről lehetne szó, a választót önmagán kívül semmiféle tekintet sem kötelezné s akkor teljesítené híven feladatát, ha törvényhozóul saját egyéniségének mását keresné ki; de ekkor is ő helyette másnak kezében volna a hatalom.

Képviselet tehát parlament mellett nincs, hanem van az állam egyik részének megtestesülése, mely a társadalom akaratából nyert életet. A szavazó jogosult arra, hogy ezen állami szerv alkotó elemeit kiszemelje, de ezen joga azon kötelességgel jár, hogy az állameszme magasabb szempontjából az országos, sőt nemzetközi érdekek komoly mérlegelésével hozzon a hazai pártok s a megválasztandó egyén felett ítéletet.

— Vajh! bír-e ezen ítélő képességgel a nép többsége?

Nem bír és nem is bírhat. A jövőbe messzebb látó, a politika mezején termő ezer érvet és ellenérvet felkarolni és mérlegelni tudó elme, a népszenvedély hullámmásainak ellenállani bíró szív a nép kisebbségének kebelében lakik. A haladás természete hozza magával, hogy a műveltség, higgadság és alaposág a kisebbség tulajdona legyen s minél messzebb terjed a világosság a nép tömegébe, annál hatalmasabb a fény, mely minden országban kivétel nélkül és mindig a kisebbségtől ered.²⁾ Ezt az elemet a nép tömege által leszavaztatni csakugyan szerencsétlen gondolat, s miként a szabadelvű Stuart Mill helyesen megjegyzi korántsem *democratia*, hanem *demagogia*.

¹⁾ J. J. Rousseau: *Du contrat social*. Paris. Librairie d. l. b. n. Palais royal. 129. l.

²⁾ „Alles Grosse und Gescheidte existirt in der Minorität“ Gothe.
„Der Staat muss untergehen, wo Mehrheit siegt und Unverstand entscheidet.“ Schiller.

Hiszen a kisebbség erejének két forrása, a vagyon és értelem így is tagadhatatlanul érvényesíti magát a többséggel szemben. De minő áron? Nem volna hiába való vállalat erre nézve akár az ellenzéki, akár a kormánypárti képviselőjelöltek programbeszédeit halomba gyűjteni és megállítván belőle azt, a mi a népnek ígértett, összehasonlítani azzal, a mi a törvényhozás útján történt és a minek bekövetkeztét a jelöltek legalább is elhallgatják. Valamint az sem volna érdektelen, ha valamely ígéretre, miként a savak hatása alatt a fényképiró szintelen üveglapján megjelenik a kép, egyszerre láthatóvá lenne az ország színe előtt mindazon titkos eszközök és fegyverek gyűjteménye, mely az országos képviselőválasztások alatt használatba vétetik.

Csakhogy az a többség, mely részint kézzel fogható argumentumok, részint megfoghatatlan, mert soha meg nem valósuló ígéretek hatása alatt lépre ment tizszer, a maga szempontjából okosabb lesz a tizenegyedszer előforduló alkalommal s olyan képviselőket fog választani, a kik az ő műveltségének és észjárásának leghívebben megfelelnek, a kik meg is akarják valósítani a mit ígérnek, azaz a képviselőház tehetségeinek színvonalát leszállítja önmagához. A parlamentarizmus kormányformának az lévén egyik alapelve, hogy minden szavazó polgárnak, lakjék bár kunyhóban vagy palotában, egyenlő értéket tulajdonít, minél hosszabb ideig van gyakorlatban, annál inkább növeli azoknak önérzetét és önbizalmát, a kiknek a sors a sokat hangoztatott szabadság és egyenlőség daczára sem szabad, sem egyenlő helyzetet nem adott s három vagy hat év alatt egyszer becsültetnek meg emberi mivoltuk szerint.

Az öntudatra ébredt, de mindig műveletlenebb többség nem sokáig szokta elhalasztani az alkalmat, hogy a maga izlése szerint képviseltesse magát a törvényalkotó testületben. E tekintetben az összes parlamentáris államokra nézve óva intő például szolgálhat az Egyesült Államok alsó háza, hol üres fejű, de kitanúlt kortesek, írást nem ismerő, de népszerű szatócsok is törvényt alkotnak egy Európánál nagyobb kiterjedésű államszövetség számára. A legmagasabb műveltséggel bíró tagjai az államnak nem adják oda nevöket, hogy képviselőjelöltként meghurczoltassék; kivéve azokat, a kik jó lelkiismeretük feláldozásával rászánják magukat, hogy a műveletlen többség alantas eszmekörének visszhangjává legyenek. Innen ered

az is, hogy az erősebb párt sohasem meri legkitünőbb férfiát vinni az elnöki székbe, mert népszerűség és kitünő tehetség ritkán járnak karöltve.

A panasz egyébiránt Európában is általánossá kezd lenni a miatt, hogy a parlamentek színvonala a hivatott tehetségek tekintetében hova-tovább lennebb száll. Az angol választók száma megsaporított, s a reform hatása alatt arra ébredt az ország, hogy az új képviselőház meg lett fosztva több oly tagjától, a kiknek kimaradását pártkülönbség nélkül fájalták.

»Igazságos-e — kérdi Angliát illetőleg Stuart Mill — hogy Londonban minden marylebonei választó kénytelen tűrni, hogy az egyházi község két jelöltje által képviseltessék? Minden finnsburgi és lambethi választó (mint általában hiszik) koreszmárosok által? oly választó-kerületek pedig, melyekhez a legműveltebb és a közszellemtől legjobban áthatott férfiak tartoznak, milyenek a nagy városok, most nagyobbára vagy általában nem, vagy rosszul képviselteknek.«

Egyik újabb francia parlamentről pedig méltán elmondhatta a *Revue des deux mondes*, hogy »jelentőssé lett az ő jelentéktelensége által.«¹⁾ Nem kevésbé tűnhetett fel Magyarországon sem a legutóbbi választások alatt, hogy a leglényesebb parlamenti tehetségek a legnagyobb küzdelemmel jutottak a mandátumhoz, s igen tekintélyes erők közsajnálatra kimaradtak a házból. A mai rendszer mellett elszórtan a megyében vagy országban százezerekre menő szavazattal rendelkezhetik valaki, de ha valamely határozott kerületben egyetlen szükséges szavazata hiányzik, száz kerületben bukhatik el. A legtevékenyebb államférfiak és a legkiválóbb tehetségek rendszerint leghevesebb oppositóra találnak, s a tömeg vakbuzgótsága nem ismer tekinteteket.

Nem egyéb ez, mint a képviselők igazodása a képviseltekhez. A választási harc hova-tovább mindinkább a köznapi közpszerűségnek kedvez s az önérzetes tehetség, a komoly alaposág félrehúzódik, kitér a jelenlegi rendszer által mindenható urrá tett többség korlátoltsága és előítéletei elől.

¹⁾ L. részletesebben: *La question electorale en Europe et en Amerique.* Par Ernest Naville. 149. l.

De azért országok dolgát mégis csak a legfüggetlenebb és legbölcsőbb emberek intézhetik leghelyesebben s ha már a művelt államok eldöntött sorsa választás útján szemelni ki e férfiakat, egyiknek sem érdeke e közösnek nevezett jogból kizárni a kisebbséget, melyről a választásban általán véve jobb tapintatot tételezhetni fel. Rousseau mondja nekünk az ő ragyogó nyelvén: »Felfedezése végett a nemzetekhez találó legjobb társadalmi törvényeknek egy magasabb szellemre volna szükség, a ki lát minden szenvedélyeket, de nem érez egyet sem; a ki nem áll semmi viszonyban a mi természetünkhöz, de azért azt mélyéből ismeri; a kinek boldogsága független a mienktől s mégis érdeklődnek a miénk iránt; s a ki végül magas gloriától övedzve munkálkodhatnék egy századig s megnyugodna a másokban. Az isteneknek kellene törvényeket adni az embereknek.«¹⁾ E szép és magas kívánságból azonban nem az következik, a mit Rousseau állít, hogy a nép többsége volna a legbölcsőbb törvényhozó, hanem az, hogy az emberek közül azok választandók ki a törvények alkotására, a kik legközelebb állanak az istenekhez, s a kiválasztást azokra kell bízni, a kik helyes ítéletet tudnak hozni ezen isteni tulajdonságok felett.

Felmerülhet itt a kérdés, ha vajjon javára szolgálna-e az államoknak, ha a művelt kisebbségnek a szűk látkörű többséggel a választások alatt folyó harcza, megszűnnék az által, hogy a kisebbség is jogos képviselőt nyerne és e miatt elveszítene az utóbbi áldozatokra kész szellemét és tevékenységre sarkaló rugékonyságát?

Eltelkintve attól, hogy még ama kisebbség kebelében is mindig volna oka a küzdelemre egy másik, még műveltebb kisebbségnek²⁾, a kérdésre csak úgy felelhetni, ha megadtuk a választ ama másik kérdésre, vajjon e harc ezután is a műveltebb elem győzelmére fog vezetni? Erre pedig, mint fennebb láttuk, csak Amerika is egymagában tartós meggyőző czáfolattal szolgál.

1) Rousseau előbb idézett műve. 55. l.

2) »Die Vernunft wird ewig in der Minorität sein.« Göthe.

A Kolozsvári Kalandos-Társulatok.

(IV-ik és befejező közlemény.)

Articulus a külközép-utczai Társaság számára ¹⁾ 1826.

Előbeszéd.

Valaki jó keresztyén, jó hazafi és polgár akar lenni, annak szükséges vallásosnak lenni, azaz szükség elsöben is az Istent teremtőjének, bölcs igazgatójának, és egyedül való föbb boldogítójának szükség hogy meg esmerje és ötet tiszta lélekben imádjja. Másodsor hogy felebarátjához mint embertársához tartozó kötelességet nem csak tudja, hanem azt tehetsége szerint híven teljesítse is. Harmadszor, hogy a' maga boldogságát is munkálodja, 's ezek szerint az Istenre nézve szentül, felebarátja iránt igazán, magára nézve pedig mértékletesen éljen. Mindazokra törekedvén a' melyek igazak, a' melyek tisztességesek, a' melyek jó cselekedetűek, a' melyek tiszták és valami ditséretes és jó hirü, azokról gondoskodják: Szent Pál tanítja Filippibe küldött Levele IV-ik Része 8-ik versében. --- Ezek között az egyik felebarátunkhoz tartozó kötelesség lévén, azok között pedig egy-egy nem lehetvén annál tisztességesebb 's az tisztaság, s annál fogva az egészség reguláit is inkább illető dicséretes cselekedet, mint az, hogy az halottak rendes idejökben tisztességesen temettessenek el, mely még a' pogányok között is tisztességben tartatott, a' keresztyén eleink pedig e' végre úgy nevezett Kalandos czéhot, vagy is társaságot állítottak, melyről, és ennek tagjairól, azoknak kötelességekről jobb moddal való elrendelteségekről s fenállhatásokról; ugy ellenben a' köztök való jó rendnek megháborítói s a tisztesség, a' becsület regulái ellen vétöknek 's a' társaságot megbántóknak büntetésekről Articulusokat is irtanak, melyek ez uttal megvizsgáltatván, megjobbítottak szükséges hozzáadásokkal meg bővítették, 's e' következendő Articulusokba irattak tudás és szoros megtartás végett a' Kalandos társaságnak a' város főbirája subscriptiója alatt, és notariusi extradatum mellett a nemes város pecsétjével is megerősítve ki is adatott.

¹⁾ A külközép-utczai Kalandos irományaiból.

I. Articulus. Minden a' ki a kalandos czéhban bé akar állani, akár ezen városból való légyen az, akár más helyről itten meglepedett légyen, megkivántatik, hogy józan, jámbor életű, jó hírű, tisztességes és becsületes jó magaviseletű ember legyen, ki is beálltakor fizet d. 12.

II. Articulus. Szükség, hogy a' Kalandos társaságnak egy igazgatója legyen, kitől az egész társaság függjön, az egymásközt való szeretetnek 's jó rendnek fentartására különösebben vigyázzon, mint a jó apa, a' maga háza népére; az honnan az ilyen becsületes jó hírű nevű apának is neveztetik igen méltán. — A' ki pedig Kalandos apának választatván, ezen tisztességes kötelességet magára fel venni nem akarná, büntetessék 2 frttal.

III. Articulus. Előljárók 12 számból állók választassanak az öregebbek, és érdemesebbek közül, a notariusok 13-dik lészen, kikkel együtt az apa a kalandosbéli előadható ügyes bajos dolgokat igazítja el, egész Kalandost mindenkor fárasztani nem lehetvén, 's minden dologért nem is kelletvén; a' nagyobb dolgokat pedig az Kalandos társaságnak commissariususa eliben, s ha ez is el nem igazíthatná, előle a' t. tanácsba viheti.

IV. Articulus. A ki dékánnak választatván, azt felvállalni nem akarná, fizessen a' Kalandosnak 2 frtot.

V. Articulus. A ki kalandosbéli levén, valamely hibájáért büntetés alá vonatik, 's azért ránkorból a' társaságot fel akarná hagyni helyes oka adása nélkül, az ilyen fizessen büntetést a kalandosnak 3 frtot.

VI. Articulus. Midőn a' Kalandosbélieknek a' temetésen való megjelenésre harangszó vagy dékány által hir adatik vagy egyik Kalandos a másiknak a' mezőn vagy másutt tanálkozván megmondja, hogy halottjok vagyon, 's a' rendelt órára a' temetésen meg nem jelenik, 's meg nem jelenésének helyes okát nem adja, fizet d. 12. Az özvegyek pedig csak d. 6.

VII. Articulus. Midőn a' Kalandos a' temetőkertbe béérkezik, ottan akkor a' sirások a' sir körül álljanak, és a' mikor a' dékány parancsolja, a' sírt behányini készek legyenek; az ennek nem engedelmességek büntetésök d. 12.

VIII. Articulus. A kik a' Kalandossal pénzért temettetnek, az emberkorú halottért vegyen 8 frtot. Egy kisebb halottért vegyen 6 frt 20 kr. Az olyan halottat pedig, a' ki idegen vagy árva lévén, s tehetsége nem maradna, miből eltemettessék, ha valamely kalandosbelinek házánál halna meg, ezt a' Kalandos mint maga házabélit tartozik illendőleg ingyen eltemettetni. Ha pedig az illetén szegény a' Kalandoson kívül valónak házánál hal meg, az illetén halottnak eltemettetéséről gondoskodják a' halottas háznak gazdája,

ha pedig ez is szegény leend, ekkor a Kalandos felefizetéssel elégedjek meg, 1 frttal.

IX. Articulus. A temetésen jelen levő kalandosok közül a' kiket a' dékány testvivőnek sors szerint kirendel és ennek nem engedelmeskedik, büntetése d. 24.

X. Articulus. A sirások rendre tartoznak sirt ásni: a pénzes halottnak sirásáért fizetendő pénznek fele része illeti a' sirásokat, fele pedig a Kalandost, mely is adassék az atyának kezében számadása alá, mely osztán esztendőnként karácsonban a' Kalandos között a commissáriusnak jelenlétében igazságosan osztassék fel. — Tekintetet kell tenni mindazáltal az előadható szükségre és a' kalandosbeli elnyomorodott szegény sorsúaknak felsegállításokra megkívántató költségek iránt is. Továbbá meg kell itt azt jegyezni

XI. Articulus. Hogy az esztendőszámból bejövő pénzt, melyet mindennek bizonyos mértékben esztendőnként minden esztendőben meg kell adni, a' Kalandosnak szükségére kelletik fordítani, és a temetéshez megkívántató szerszámok megszerzésökre ezekről is hasonlólág az apa számolni tartozik.

XII. Articulus. Ha valamelyik az ifjak közül halottvitelkor vigyázatlansága miatt a' koporsót elejtené, büntetése 1 frt.

XIII. Articulus. Ha valamelyik a' sirásban hibáznék, hogy a sirban a' koporsó annak szük volta miatt megakadna, vagy a sir, mint illik, tisztességesen és illendő mélységnyire nem ásódnék, büntetése 1 frt.

XIV. Articulus. Midőn sirásni ki mennek, 's a' sirásó a' sirban bészáll, ha a sirásó társa reá nem vigyáz, vagy társát a' sirba hagyná, büntetése 1 frt.

XV. Articulus. Ha a Kalandoson kívül más valaki a' Kalandossal akar temettetni, fizessen a' Kalandosnak 8 frtot és a' sirásóknak ételt, italt tisztességesen, míg a sirásás elvégeződik, az ilyen sir pedig, melyet valamely háznak népe maga és hozzátartozóinak temető sirjává választ és azt vagy koporsókő vagy bérácsolás által megjegyvez s a több sirtól megkülönböztet, két ölnyi mélységű legyen, és illendő szélességű, és hosszú, melyet aztán másnak senkinek is felbontani, 's abban temetkezni 12 forint büntetés alatt nem léssen szabad.

Az ezen Articulusban kiszabott regulát minden kalandosbéliék közönségesen az irt büntetés terhe alatt szorosán megtartani köteleztetnek. Rendszerint pedig a' közönséges sirok mélysége másfél ölnyi, azaz kilencz suknyi legyen.

XVI. Articulus. A ki a kalandos gyűlésében a' tábla járásra és meghívásra a' rendes órára meg nem jelenik, s meg nem jelenhetésének helyes okát adni nem tudja, büntetése leszen d. 12.

XVII. Articulus. A Kalandos gyűlésében s egyebütt is a' hol a' kalandosbélinek személyesen kell megjelenni, maga helyett feleségit, kalandos-társát, vagy más akárkit is nem küldhet, hanem személyesen tartozik megjelenni, és ha az apától a' meg nem jelenésre engedelmet kérne is, az engedelem méltó és helyes ok nélkül neki meg ne adassék; az ez ellen vétőnek büntetése annyi mint feljebb d. 12.

XVIII. Articulus. Midőn a' Kalandos az apa házánál egybegyűl ottan catalogus olvastatván, a' ki hirtétel és engedelem nélkül ottan megjelenni elmulatta, ennek is hasonlólag büntetése d. 12.

XIX. Articulus. A ki kalandosbeli társát méltatlan és illetlen szóval megsérti, vagy szidalmazza, ez meg bizonyosodván, büntetessék elengedhetetlenül d. 30. A ki pedig azt cselekedné, másodszor is, büntetése kettőztessék, sőt ha harmadszor is affélében hibázni merészelné, arestommal is büntetessék, s' kiszabadulásakor megsértetett társát kövesse meg az apa, és öregek előtt. Ha pedig az illetén fenyítékek után is meg nem jobbitaná magát, testi alkotásához képest legfeljebb hat pácza kemény ütésekkel is az illő engedelmességre szoríttassék, méltó lévén az ilyen vakmerő a pácza-ütésre.

XX. Articulus. Ha pedig egyik a másikat még nagyobb méltatlanságokkal illetni bátorzkodnék, és még kezit is társára bántásképen reá tenni merészelné, megtámadná, az ilyen kalandosbéli előbb az apánál adja fel panaszát az öszvebékeltetés végett, és ha a' békesség az apa és előljárók gyűlésében végbe nem vitethetik, jelentsék tel a Kalandos társaság commissariusának, s ha az sem igazíthatja el köztök a' dolgot, terjeszszék azt a tekintetes nemes tanács eleiben. A ki pedig ezen jó rendet követni elmulatná, és elsőben is a tekintetes főbíró, vagy k. bíró úrnak, vagy a tekintetes nemes tanácsnak alkalmatlankodnék panaszszával, ez a' panaszlókat a' rendes útnak követésére visszautasítván, a panaszló abbéli rendeletlenségéért büntetessék d. 50.

XXI. Articulus. A kalandosbéliek az apától előljárójok, és notariusoktól illő függésben legyenek, kik hasonlólag a' Kalandosbélieket érdemlett becsületben tartani kötelesek, az ez ellen vétők, és egymást szóbeli méltatlansággal illetők büntetése leszen mint feljebb d. 30.

XXII. Articulus. A ki pedig a Kalandosbéliek közül a' Kalandos ellen kikelne, az ellen támadni 's ellene méltatlanságokat elkövetni bátorzkodnék, vagy czégéres vétekben esnék, az ilyen méltó büntetése elvétele végett az illő helyre jelentessék fel 's bűne mértékéhez képest arestommal 's testi büntetéssel is az engedelmessegre és maga megjobbitására szoríttassék.

XXIII. Articulus. A ki a' kalandosbéliek közül esztendő számra

kibocsáttatik, ha öreg, fizessen esztendőnként d. 50. Ha pedig a sirások közül megyen ki esztendőnként, fizessen 1 frtot.

XXIV. Articulus. Ha valamelyik kalandosbélinek felesége özvegyiségre marad, mind addig, míg megholt férjének nevit viseli, tartozik a Kalandos ötet tíz pénznek esztendőnként való fizetése mellett maga között megtartani, és ha meg hal, tisztességesen eltemetni ingyen.

XXV. Articulus. A Kalandosnak sirászi közül senki is a' dekánság viselése nélkül ki nem bocsáttatik, hanem azt két esztendőig tartozik becsülettel és hiba nélkül viselni; azután midőn a 12 öregek közül valamelyik meghal, azok közé a' mint következik a' rend megtartatván, felvétetik.

XXVI. Articulus. A ki az három egymás után következő temetésre méltó ok, hirtétel, és engedelem megnyerése nélkül vakmerőségből elő nem állana, az illetén arestom, vagy még testi más büntetés által is az illő engedelmességre szoríttassék.

XXVII. Articulus. Ha az egyik kalandosbéli más kalandosbélinek sirásni megyen, hanemha atyafia leend, büntetessék 1 frt.

XXVIII. Articulus. Ha a kalandosbéliek közül valamelyik a' temetésközben a' keserves háznál az úton, vagy a' temetőben lármat, vagy veszekedést szerezne 's botránkoztatást okozna, az ilyen a' Kalados (így!) közelebb esendő egybegyűlésekor további haladék nélkül az apa házánál büntetődjék 1 frttal.

XXIX. Articulus. Midőn valaki a' Kalandoson kívül való a' Kalandostól tisztességtétel végett halotti kísérelket kíván, az ilyen a' Kalandosnak fizessen előre salláriumot 4 frtot.

XXX. Articulus. A ki a' temetőből a' szerszámot kötelessége ellen haza vinni nem akarná, büntessék (így!) d. 24. Ha pedig a 2 apa a' szerszámokat a' sirásón kül (így!) egyéb czélra kiadná, a' kárnak megfizetésén kívül büntetessék d. 50.

XXXI. Articulus. Ha a' kalandos-apaságot viseltnek vagy viselőnek becsületes jó hírű nevű fia a Kalandos társaságban bevétetni kérédzik, ötet a társaság maga közé bevenni, és az ifjak között a' közép grádusba helyeztetni köteleztetik.

XXXII. Articulus. A külső fertályokban lakozó birtokos gazdák és még a lakók is, kik méltó okból, ugymint hivatal, vagy valamely közönséges tereh viselése tekintetéből a' kalandosba bé nem állhatnak, az ilyenek a béállásra nem erőltethetnek; De az ilyen személyeken kívül mindenek a' Kalandosba béeskünni köteleztetnek egy forint büntetésnek terhe alatt, valahányszor magokat ettől vonogatnák. Béesküvén pedig tartoznak a' fenn leírt Articulusokban foglalt minden kötelességeket pontosan, az azokban kiszabott büntetések terhe alatt, mint illik, egész készséggel teljesíteni.

XXXIII. Articulusban végre meghatároztatik a' Kalandos tár-

saság szállárístáinak fizetésök is, mely a' Kalandos társaság cassájából, melyről az apa az öregekkel együtt hívségesen a' commissarius jelenlétében esztendőnként karácsonban számolni tartozik, úgy mint: a kalandos-apának esztendei fizetése 4 frt. A notariusnak 2 frt. Az előljáróknak egyiknek-egyiknek 30 kr.

B e v é g e z é s.

A fenn leírt Articulusokat minden kalandosbéli az elsőtől fogva az utolsóig hiven, és pontosan teljesíteni, és az apa a maga esküdt öregeivel együtt az alattok valók által is teljesítettnei kötelezetnek, az egymáshoz tartozó felebaráti kötelességből és nem büntetéstől való félelemtől indítatva, mindazokat önként cselekedvén a' melyek tisztességesek, a' melyek dicséretesek, a' melyek becsületesek, és a' melyek jó hírűek; ellenben minden rendetlenségtől, egyenetlenségtől, hibás, botránkoztató, és társát, felebarátját sértegető illetlen szóktól, cselekedetektől, kiváltképen pedig melynek még csak meggondolása is borzasztó iszonyodás, a' Teremtőnek, 's az Idvezítő szent nevének 's több efféle rothadt beszédeknek kiszóllásától, minden magától szorgalmatosan megtartóztassa. A ki pedig még is ezek ellen hibázni merészelné, a' fennebb írt Articulusok szeriat méltó büntetésit el fogja venni.

Melyekhez képest ezen Articulusok most előre közelebb is, ezután pedig minden félesztendőben a' Kalandos egész gyűlésében az apa házánál közönségesen mindenek előtt, és mindennek hallattára illő csendességben értelmesen, és figyelmetesen, tudás, szoros megtartás, és minden kalandosbélinek maga ahoz való alkalmaztatása végett olvastassanak fel, hogy így az azokat netalán tán vakmerőképen általhágni merészlők, s ez által magokra terhes büntetést vonók a fennírt Articulusoknak nem tudásával magokat helytelenül teljességgel ne menthessék.

A kalandos-apa részéről leteendő eskü mintája. ¹⁾

En N. N. esküszöm, ki Atya, Fiu és Szent Lélek, teljes Szent Háromság egy bizony örök Isten, engemet úgy segéllyen!

Hogy a mostani kalandos-apaságomba hiven eljárók, a társaság híre nélkül nem büntetek; sem a Kalandos szerszámával nem kereskedem; se a Kalandos massa pénzivel nem kereskedem, — 's a notariusommal hamisan nem iratok, sem a két dékányommal hamisat nem követek; mikor az esztendőm telik, öreg társaimmal számadást készitek, s új esztendőbe sáfárságomról számot adok; a hamisat nem igazitom, az igazat nem hamisitom. Isten engem úgy segéljen 's úgy adja meg lelkem idvességét!

A 12 öreg, a' dékán és a notarius szintén esküt tesznek le.

¹⁾ A külmagyar-utczai kalandos-társulat atyjánál megőrzött irományokból.

A külmagyar-utczai Kalandos öregeinek eskümintája.

1883. februárius 8-kán hutletétele egy 12 öregnek:

Én N. N. esküszöm, ki az atya, fiu és szentlélek teljes szent háromság egy bizony örök Isten engem úgy segéljen, hogy a mostani Kalandos-társaság 12 öregségét elfogadom és híven eljárók a társaság javára és nem rosszára és a midőn apaság rejám került, azt híven elfogadom és híven el is viselem és a hamisat nem igazítom és az igazat nem hamisítom. Isten engem úgy segéljen, úgy adja lelkem idvességét!

Irtá Dávid Márton Kalandos jegyzője 1883-ban.

Hütletétel egy notáriusé.

Én esküszöm, ki atya, fiu, szentlélek, teljes szent háromság egy bizony örök Isten engemet úgy segéljen, a mostani notariusságomban híven eljárók, senkinek nem kedvezek, minden kedvezés nélkül a törvényt kiszolgáltatom, senkinek sem kedvezek, sem atyám-fia, sem komámnak, sem senkinek hamisat nem vallok; a 12két (igy!) öregén kívül törvényt nem mondok, sem hamison nem írok, az igazat nem hamisítom, a hamisat nem igazítom!

Isten engem úgy segéljen, úgy adja lelkem idvességét!

Déják Mihály,
Kalandos jegyzője.

A Kalandos-társaság tisztviselőinek eskümintája. ¹⁾

Én esküszöm az élő Istenre, ki atya, fiju, szentlélek, teljes szent háromság egy bizony örök Istenre, hogy mindeneket a mivel tartozom az Kalandos társaságban szolgálatot tenni, híven és igazán fogok benne igyekezni. Isten engem úgy segéljen, úgy adja lelkem idvességét! Amen!

Az ifjabb hidelvei Kalandos búcsúztatója.

Senkinek nintsen itt örökkös hazája
Mindenek elmulnak bárki ki visgállya
Oda sijessünk hát hol örökké élünk.
S azhol az úr Jézus szüntele (igy!) lesz vélünk.
Oh Jézus Istennek ártatlan baramnya
Mi bünös lelkünknek kegyes megváltója
Kérlek enged nekünk hogy szent országodban

¹⁾ A külső-szén-utczai becsületes kalandos-czéh protokollumából.

Örökkös lehessünk paraditsomokban
 Nem aranyan, sem ezüstön, hanem ama ma-
 Kula és szeplő nélkül való bárán (igy!) Úr Jézus
 Krisztus drága piros vérem megváltat, sőt
 Magának eljedzet halatt szép gyülekezetnek
 Hallandóságodat én bennem szemléljed
 Ember minemü vagy, eszt mostan megérted
 Hozzád ezintésem éltedet úgy éljed
 Hogy ha ma vagy egeségben holnap vagy . . .
 Akathat a halál törében és tétetől a földben
 Azért találtossál készen
 Oda fen a menyben van az én jegyese
 Oda várt magához az én szerelme
 Kivánt az én lelkem testemből kiszálni
 A menyben Istennel nagy vígságban lenni
 Férgék eledele most már testem lészen
 Mert lelkem testemtől itt már bútsút vészen
 Menyben lelkem vigad testem itt elrothad
 A még föld porából ismét hogy feltámad
 Por voltam és viszont most porrá kel lennem
 Mind a füst és pára e földről költözmem
 Rothadó testem a setét s'urban mégyen
 De más rothadatlan Istenemnél lészen,
 Jelen van az urban boldogult és kimult néhai
 Keresztén atyánkfíának alkalma-
 Tasságával megszorodat Ke. Hi. Tár.¹⁾
 És Gyer.² Mi.³⁾ Jóa.⁴⁾ és Szom.⁵⁾ ⁶⁾ Mind
 Nemzetet, kit az Ur Jézus Krisztus a halál által
 Kiszollitván az élőknek seregéből
 Kegyelmetek pediglen mindnyájan ez tisztel-
 Séges Temetőnek helyére úgy mint az
 Ur Istennek veteményező kertjében szép
 Számu sereggel és tisztességgel kiki-
 Sérni nem sajnálatták és a földnek job an-
 Nyának meg is atták és jó reménség alá hagyta
 Melly istenes fáradtságakért és tisztességtelekért
 Eszt kívánnya én általam mind egyen egyen
 Kegyelmeteknek, hogy a minden áldásaknak
 Szent Isten⁶ áldgya meg és szentelje meg kegyel-
 Meket mindnyájon kicsintől fogva nagyig, kik most
 Iten jelen vagynak, ez urban boldogult kimult
 Néhai keresztény atyánkfíának pedig adgya

1) Kedves Hitves Társa, 2) gyermekei, 3) mind, 4) jóakarói, 5) szomszé-
 dai, 6) egy szó olvashatlan.

Az Ur Isten az utolsó napon boldog feltámadást
 Oly végel, hogy a mikoron eljövend a mi urunk
 Jézus Krisztus unszolásának kiáltására Istennek
 Ama harsogató trombitájával, kire minden halot-
 Tok a földnek porából feltámadnak
 Akor eszt is felvévén lelkét testével egyesítvén
 Vigye bé amaga ditsőséges szent halylékában
 Ahol bátran elmonhassa eszt a szép szava:lat
 Tsalárd e világnak minden ditsősége
 Olvadó hóhalman épült ékessége
 De nem tsábitot meg engemet szépsége
 Mert táplálta lelkem Jézus édessége
 Jegyesem a Jézus, én az övé vagyok
 Érte mindeneket megvetek s elhagyak
 Hiszem hogy értem is ő megfeszítettet
 Ez hittal elvészem az örök életet
 Jövel Jézus Krisztus hiveid védelme
 Életnek halálmanak (igy!) ura fejedelme
 Jövel jövel hozzám lelkem megváltója
 Légy az árváimnak hív vigasztalója
 Kedves hitves társam az én véső (igy!) szómat
 Nyujtom én tehozád végbücsuzásomat
 Álgyan meg az Isten hív szeretedért
 És én mellettem tett sok fáradságadért
 Ligyen az ur Isten tenéked vezéred. Valamég ez
 Földön pájádát eléred
 Akkor pedig, mikor éltedet halállal tseréled
 Adgya meg a Jézus tenéked az örökös béred
 Kedves gyermekeim, nektek is kívánam
 Az én szerelmemmel szívbeli áldásam
 Sajnálam tölletek mostani válásam
 De az halál miat nintsen maradásam
 Azért áldat Isten árvák édes attya
 Minden hívő lélek kegyes biztatója
 Légy árva házamnak bölcs kormányzója,
 Atyai kegyelmed gondat visel rája
 Hatalmas kezedbe letettem éltemet
 Bizom, hogy megatad (igy!) az én kérésemet
 Halálom óráján biztatál engemet
 És szent országodban juttatád lelkemet
 Jövel uram Jézus fötzélja hitemnek
 Adj bátorságos szálást megnyugot testemnek
 Légy bétejesítője jó remésigemnek
 Ad meg ödveségét tőled vet lelkemnek

Vigan el is mégyek hozzád megváltóhoz
 Kivánkozik lelkem édes Jézussához
 Oh hogy ne sietetnék az én Krisztusomhoz
 Mert hiszem előmbe lelki koronát hoz
 Ura (igy!) Jézus Krisztus hiveid védelme
 Tekints kegyelmesen az én sok bűnömre
 Hogy juthasán lelkem ditsó örömére
 Az angyalak sergek*) gyülekezetében
 Menyek azért bátran a megoszlatásra
 Nyavajám után vig boldogságomra
 És halálam után tsendes nyugovásra
 Én Jézusom előtt való udvalásra (igy!)
 Boldog állapotom most a menyországban
 Örül vigad lelkem boldogok sorában
 Mert élek Istennél halhatatlanságban
 Dicsőült szentekkel*) fényes állapotban
 It immár vég nélkül az én Jézusomat
 Szemlélem s tisztellem az én Krisztusomat
 Mivel elvégezte pályafutásomat
 Birom mindörökké megnyert koronámat
 Isten irgalmának gyimánt koronáját
 Szép virágból fűzöt drága koszoruját
 A menyei kertben nyilt piros rozsáját
 Fejemen viselem ikes violáját
 A bárá (igy!) Ur Jézus vig lakodalmára
 Hivtak el vég nélkül való fő jóvára
 Örül s vigad lelkem, hogy ily álapottra
 Jutat fel Istennek szine látására
 Menyben asztalam is már megterítettet
 Az Ur Jézus Krisztus mellé is ültetet
 Poharam is nekem tsordultig töltetett
 Nyájas beszédével megörvendeztetet
 Életem halálam volt nékem Jézussam
 Ügyemet fogató (igy!) kegyes páttronusom
 Hitem, reménységem érdemem Krisztusom
 Hiszen feltámadásamkor lész nékem tutorom
 A menyországban nyájas kalahuzom

*) Az angyal-sergek és a szentek fölemlítése szerintem arról tanuskodik, hogy e búcsuztató a hitújítás előtti időben szerkesztetett. L. G.

E kifejezések benne vanuak a Szent Dávid zsoltárai alapján készült ref. Énekeskönyvekben is; onnan vehették a ref. kalandosok. Stylusa is ujabb-kori, hogysen reformáció előtti kori lehetne. Szerk.

Má nints egyéb hátra, henem hogy testem (et)
 Tegyétek bé Földben hideg tetememet
 Takarítsátok el aképen testemet
 Mint angyalak vétték menyékben lelkemet
 Ezekre az Isten segéljen titeket
 Szent Fija kegyelme építse hitetek
 A Szent lélek ujjá szüljön benneteket
 Szent háromság menybe vigye lelketeket
 Szerelmes Jézusom, ki lakozol menyben
 Az atya Istennel egyenlő felségben
 Ditséret, ditsőség adasék mindenben
 És e szent lélekkel mind örökké menyben.

Ámen!

Közli: DR. LINDNER GUSZTÁV.

Irodalmi Szemle.

Dacia története.

*Dacia provincia Augusti. Irta Király Pál. Két kötet. Nagy-Becskerek, 1893—1894.
(Szabó Fer. nevezetű Tört. Könyvtárának 47—48. kötete. Nbr., 436 és 624 lap.)*

Kevés könyv jelent meg újabban irodalmunkban, mely jobban megérdemelte s mégis annyira elkerülte volna a szakkörök s az olvasó közönség figyelmét, mint *Király Pál* Daciája. Ezer lapnál többre terjedő művében lehetnek, vannak is fogyatkozások; egészben és általánosságban azonban a mű iránt való előzékenységre inthet az az egyetlen körülmény is, hogy magyar nyelven Daciának ez az első beható monographiája, mely a dákoknak egykor független országát s utóbb a rómaiak provinciáját a történettudomány mai színvonalán ösmerteti. Olyan érdeme ez *Király Pálnak*, melyet nem kisebbíthet az agyonhallgatás.

A modern erdélyi tudósok közül csak kettő előzte meg őt nagyarányú kutatásokban. *Goos* (*Studien zur Geschichte und Geographie des Traianischen Daciens*) és *Torma*, a ki különösen a limes kutatásával szerzett érdemeket s a kinek repertoriuma a Daciára vonatkozó egész irodalmat felöleli. Már elavult *Vass József* munkája (Erdély a rómaiak alatt), nem léphet föl nagyobb igényekkel *Borovszky*nak a dákokról írt tanulmánya; másoknak daciai kutatásai pedig, akármily érdemesek különben, a provinciának csak egyes részeire szorítkoznak.

Jobban érdeklődött a külföld. *Mommsen* a *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. kötetében már 1873-ban egybeállította a daciai felíratos kövek jegyzékét, a bukaresti akadémia pedig külön *Corpus* kiadását határozta el. *Russu* Dacia Parolisenseje, főképp pedig *Tocilescu* gyönyörű illusztrált műve (Dacia inainte de Romani, Bukarest, 1850., 4r., 954 l.) már mint feldolgozás is méltán kelthette föl maga iránt a tudós világ jóakarátát.

Semmiesetre sem jár tehát töretlen úton *Király Pál*; de tizenhat év előtt maga is az úttörők közé tartozott. Másfél évtized alatt a jeles munkák egész sorozatával gazdagította Daciáról való ismereteinket. Már 1886-ban feltűnt a sarmizegetusai mithraeumról írt tanulmányával,

mely sok tekintetben új világot vetett a Mithra-kultusra s az akadémia elismerésével is találkozott. 1891-ben külön könyvet írt Ulpia Traianáról s nagyobb tanulmányt a markomann-háborúkról. 1892-ben pedig 432 lapon szól Apulumról, mely Gyulafehérvár helyén emelkedett. Ide véve kisebb tanulmányait, Király Pál valóban komoly előkészületek után írta meg jelen kétkötetes nagy művét, melynek elkészítésére az irodalmunk hiányainak fölismerésében finom érzékű Szabó Ferencz szólította fel.

Könyvének első kötetében a legrégebb térképek s földleírások (Peutinger-tábla, Priscus Rhetor, Jornandes, a ravennai Névtelen stb.) adatai alapján tűnteti föl Dacia általános hegy-, víz- és helyrajzi viszonyait. Külön szól Dacia legrégebb lakosairól, az agathyrsokról, egybeállítja a dákoknak és törzsrokonaioknak a római hódításig terjedő történetét s magának a hódításnak lefolyását.

Igy tér át azután a dákok ethnographiai jellemzésére, melynél főkép a Traján-oszlop domborműveiből indul ki. Szól a dákok vallásáról, hadügyéről, közigazgatásáról, a markomann-háborúkról, Dacia betelepítéseiről, a római utakról, hídakról, hadi viszonyokról stb.

A második kötet a műveltségtörténetet különösen becses adatokkal gazdagítja. Míg egyrészt részletesen értekezik a várakról s katonaságról, másrészt világos képet rajzol a városi és községi életről. Sarmizegetusát, Apulumot és Alsó-Ilosvát úgy szólván előttünk építi föl amphitheatrumaikkal, mithraeumaikkal, közfürdőikkel, praetoriumaikkal, castrumaikkal s polgári és katonai házaikká. Értekezik a lakosság rendi felosztásáról, nemzetiségi viszonyairól, köz- és magánéletéről, egyesületeiről, közegészségügyi és vallási viszonyairól, a temetőkről, iparról, kereskedelemről; elvezet a *Téglás* Gábortól alaposan felkutatott bányákba, a pénzverő házakba s betekintést enged a pénzügyi és a tartományi kormányzat titkaiba. Végül pedig elmondja — céljához képest azonban csak röviden — azt a hatást, melyet a népvándorlás (a germánok, hunok és avarok országalapítása) egészen a magyarok honfoglalásáig, gyakorolt az egykori Dacia területére.

Az adatoknak rengeteg tömegét mindenütt sikerült, részben színezett illusztrációk alkalmazása mellett dolgozza föl s igyekszik mentül áttekinthetőbbé tenni.

Kétségtelen dolog, hogy a csoportosítások néha ismétlődnek, de ez természetes is, mert külön kell szólnia a hódítás előtt s a hódítás után való állapotokról. Az is lehet, hogy művén erősebben meglátszik a román tudósok művének hatása. Másrészt azonban, kivált a vallásügyek tárgyalásánál, teljesen új szempontokat vitt be az ó-kori történetnek ebbe a részébe s művének önálló kutatásokon alapuló ezen részeit senki sem nélkülözheti többé, a ki itthon vagy a külföldön Dacia történetével kíván foglalkozni.

Kár, hogy a gazdag irodalmat csak a jegyzetek közt ismerteti s

nem ad róla külön áttekintést. Bizonyos hiányok is feltűnnek ebben a tekintetben; pl. hogy *Tocilescut* még csak meg sem nevezi, hogy illusztrációinak genesiséről alig szól, hogy a *Corpus Inscr. Latinarumot* következetesen C. J. L. jegy alatt idézi (C. I. L. helyett), vagy hogy pl. a magyar írók közül egészen megfélekedezni látszik Gyoroki *Edelepacher* Antalról, a ki pedig nagyon tanúságosan fejtegette Sarmizegetusa nevének eredetét stb.

Mindenesetre örömmel vettük volna, ha részletes indexszel tájékoztat bennünket az adatoknak útvesztőjében.

Olvasmányúl a könyvnek csak egyes részei kínálkoznak. Az első magyar összefoglaló mű természetesen nagyobb súlyt fektetett arra, hogy lelkiismeretesen összegyűjtse és rendszerbe hozza az adatokat, mint arra, hogy egyúttal művészileg fel is dolgozza. De az egészben véve száraz előadás is leköti az olvasó figyelmét, mert szinte az újság ingerével hat rá. E mű a magyar közönség szemeláttára teremti újra az egykori Daciát s az idáig oly ismeretlen országban otthonosan kalauzol.

Király Pál alapvető munkája, melyet szülői boldog emlékének fiúi szeretettel ajánl, nem csak magvas tartalmával, hanem csinos és méltó kiállításával is megérdemli a közönség pártolását. *Márki.*

Két mű a politikáról.

(*Wilhelm Roscher: Politik, Geschichtliche Naturlehre der Monarchie, Aristokratie und Demokratie. 722 old. Stuttgart 1893. Cotta'sche Buchhandlung. Ára: 10 Márka. Th. Funck-Brentano: La Politique. Principes, critiques, réformes. 430 old. Paris. Rousseau. 1893. Ára: 7 fr. 50 c.*)

Az összefoglaló politikai műveknek mai napság nem valami gazdag irodalmában jelentőséges helyet foglal el **Roscher**-nek, a nagy-hírű nemzetgazdásznak újabban megjelent műve a politikáról. Ez a mű rendszeres munkának ugyan egyáltalán nem mondható, a mennyiben még az alkotmányi politikát sem öleli fel a maga teljességében és meglátszik rajta az is, hogy az egész csak egyenkint megjelent értekezések foglalata. Mint címe is jelzi, a monarchiának, arisztokráciának és dekoráciának történelmi természetleírását kívánja adni, vagyis bizonyos konkrét államok politikai fejlődésének meghatározott fázisait. Nem foglalkozik ő a monarchia, arisztokrácia és demokrácia gyakorlati politikájával egyáltalán. A mű a következő főrészekre oszlik.

Az első könyvben a monarchiával általában, majd az őskirálysággal foglalkozik, ennek családi és hadi előállítási formáival. A második könyvben az arisztokráciával, a lovagi és papival, majd e kettőnek összeköttetésével, a városi arisztokráciával, annak alapjával

és sajtáságaival ismerkedünk meg. A harmadikban az abszolút monarchiáról, annak előállításáról és főintézményeiről, továbbá a vallási, az udvari és a felvilágosult abszolút-monarchiáról beszél. A negyedikben a demokráciát, annak sajtáságait, Athént, Rómát, Svájcot és az észak-amerikai egyesült államok demokráciáját tárgyalja s a francia forradalomról kapunk élesen kritizáló méltatást. Az ötödik könyv a plutokráziáról és a proletáriátusról szól. A hatodikban végül a cezárizmus fejtegettetik.

Roscher szerint ugyanis a kulturnépek politikai fejlődése a következő utat követi. Az eredeti törzsállamból egy olyan monarchia áll elő, mely az államhatalmat egészen kezei közt tartja ugyan, de a nép szabadságát nem valami érzékenyen korlátozza. Ez: ő szabad patriarkális őskirályságnak nevezi. Ebből a monarchiából a papi s lovagi arisztokrácia befolyása egy új monarchiát formál, az abszolút. Ez, a mint a középosztály mind jobban erősödik, demokratikus elemek befolyását kénytelen elszorítani, majd tökéletes demokrácia foglalja el helyét. De a demokrácia is elfajul, átváltozik. A középosztály, melyre alapítva volt, felülről és alulról folyton öszzébb szorul s a nép idővel a túlgazdag tőkések és teljesen vagyontalan munkások két ellentétes csoportjára oszlik, vagyis előáll a plutokrácia (pénzoligarchia) egyfelől, a proletáriátus másfelől. A közt pedig végül egy új fajta monarchia fejezi be: a katonai tyrannizmus, melyet legnagyobb képviselője után cezárizmusnak nevez.

A rendkívül széles látkör, mely Roscher minden művét jellemzi, a nagy históriai apparátus, melylyel az arisztotelesi három államforma átalakulásait tárgyalja, a számos mélyreható, eredeti új eszme, megfigyelés teszük becsessé e művt. Hogy a gazdasági dolgok behatásaira kiváló figyelmet fordít, az a közgazdaság oly kitűnő képviselőjénél nem lephet meg bennünket. Különbén is ezeknek gyökerei gyakran szorosan összefüggenek a politikaiaknak gyökereivel. Bizonyos, hogy Roscher művét a politikai tanulmányokkal foglalkozó alig nélkülözheti. Hogy milyen sikert aratott hazájában, mutatja az a tény, hogy a könyv — rövid egy hónap alatt — második kiadást ért.

Funck-Brentano, a ki a filozófiai és politikai műveiről jól ismert (különösen a nemzetközi jogról szóló nagy műve után, melyet Sorellel együtt adott ki), szintén nem nyújt rendszeres egészét újabbi, a politikáról írott művében, hanem csak egyes főbb kérdések fölötti értekezéseket. Az erkölcsstanról és a politikáról, a politika tudományáról és művészetéről, az állam valódi és írott alkotmányáról szóló fejezetek a filozóf-politikus mély gondolkodására vallanak. Általában azonban a legkülönfélébb tárgyakról szól, ő e politikának nevezett művében, mint a munkáskérdésről, a pénzügyekről, a közoktatásról, a középosztály elszegényedéséről, az adók re'ormjáról, a vallásról és a külpolitikáról, úgy hogy művének nem valami találóan van választva a politika elnevezés, hacsak a gazdasági politikát is nem akarjuk érteni alatta,

Hogy Funck-Brentano csak jeles filozóf-politikus, de az összehasonlító alkotmány-történelem és közjog terén viszonyainkat illetőleg különösen botránnyos tájékoztatlansággal dicsekedik, azt (tudva, hogy ő csak egy a légió közül) majdnem alig rójuk fel neki. Ő szerinte a magyarok „jó osztrákok“, daczára ellenzékeskedési hajlamaiknak (318. old.). Ő szerinte a magyarok el vannak vakítva látszólagos felsőbbségük által. Halvány fogalma se látszik lenni ő neki a magyar királyságról, a magyar állam közjogáról. Ő csak Ausztriát ismer, mely ma is csak geográfiai fogalom, mint volt Mária-Terézia idejében! (319 old.) Szóval ő is nagyon rászorulna arra a kis kátéra, melyet hogy valamelyik arra hívatott testületünk megírasson és a külföld számára kiadasson hazai közviszonyainkról, éppen nemrégiben javasoltam egyik napi lapunkban egy tekintélyes francia folyóiratnak mostanában megjelent, felháborító felületességet és tudatlanságot elérülő szakcikkje alkalmából.

Dr. Balogh Arthur.

Vitéz Mihály vajda ellenségei.

Irita Jonnescu Gion J. György. Oláhtól fordította Veress Endre. Előszóval és jegyzetekkel ellátta Szádeczky Lajos dr. Kolozsrár 1893. Ajtai K. Albert nyomdája 8-r. 30. l.

A mai történelem-írást a naturalismus dominálja, mely fokozatosan, lassan szűródött le a vénülő korszellemmel: a naturalismus, mely minden utópiával, minden ábránddal szakított és széttörte a nemzeti elfogultság béklyóit, egyedüli hatalomnak a józan, reális igazságot tekintve. Megérdemli a naturalista nevet, mert hiszen a stílus mindinkább egyszerűbb, puritánabb lesz, minden gondot az átlátszó tisztaságra, logikára fektet.

Ezzel az iránynyal szemben áll egy meglehetősen conservatív áramlat, mely nem tud szakítani a mondák, a külsőségek csillogó, ragyogó világával, mely édes-örömet nyakig merül a nemzeti chauvinismus tarka kódébe. Veress e fordítása is eklatans bizonyítékkal szolgál, hogy egy ilyen történelmi irány virágozik a mi közelünkben, Románia irodalmában, ha ugyan történelemnek nevezhetjük a szemérmetlen hamisítást, mely a politika és a nemzetiségi agitációk eszközévé léssen.

Jonnescu bukaresti tanár e kis műve egy ragyogó, dagályos nyelvvezetettel megírt és hatásvadászásra alapított történelmi pamphlet, Báthory Zsigmond és Endre s az erdélyiek és II. Rudolf császár király ellen — és Mihály oláh vajda dicsőítésére. Szádeczky előszava kimutatja, hogy Jonnescu e munkája nem egyéb mint történet-hamisítás. — És Romániában tapsviharral tüntették ki az ilyen felolvasást, mely a történelmi adatok, az okmánytárak rideg, igaz tanúskodásainak megkerülésével, nemzeti hőssé teszi, a nemzeti dicsőség piedesztáljára emeli s

a dákoromanizmus martirjává szentel fel egy olyan alakot, kinek történelmi és erkölcsi értékével már régen tisztában van a komoly történetírás.

Jonnescu művében történelmi magvat, igazságot hiába keresnénk. Ki sallangot, szóvirágot, dicsőhymnust, szójátékot akar olvasni, az bőven talál e munka olvasásával. A ki pamphletet akar, ki az ilyen támadások sikamlós élet kedveli, szintén nagy érdeklődéssel forgathatja végig a füzet 30 oldalát; de a történelem igazságára a kutató itt nem fog találni. Mihály vajdára a dicsőítés, hymnusz minden sorából csak úgy árad felénk; a Báthory Zsigmond és Endre fejedelem s II. Rudolf alakjai befeketése, a nemzetiségi gyűlölet az egészen végig huzódik; de történelmi igazságot itt ne keressünk. Azt látjuk ebből is, hogy míg az egyik nép a vénülő kor szellemével lerombolja a mondák, a mesék légvárait, addig a másik utópiákat kerget és annyira elvakul, hogy a történelmet a politika, az izgatások eszközévé akarja lealacsonyítani.

A ki elolvassa ezt a füzetet, megismeri az oláhok egy új fegyverét, — az előszó szavai szerint — „a tudomány czége alatt ü z ö t t i z g a t á s t.” Veress Endre elismerést érdemel, hogy e csekélybecsű, de jellemző dolgozatot megismertette velünk.

Krenner Miklós.

Kritikai megjegyzések dr. Pecz Vilmosnak

„Πλατωνικά ζήτηματα” cz. értekezéséről (megj. a *bp. V. ker. kir. kath. főgymn.* 1892/93. iskolai Értesítőjében.) írott bírálatára. (Megj. az Erdélyi Múzeum 1893. nov. IX. füzetében.)

Valóban nagy köszönettel tartozom P. úrnak, hogy bírálatával alkalmat szolgáltatott nekem a felszólalásra. Már régóta kívánok az új-görög nyelvről egyet-mást mondani, de sohasem volt alkalmam hozzá: most azonban a szerencsés véletlen a lehető legkedvezőbb alkalmat adta a kezembe. És ámbár Mullernek, a híres amsterdami tanárnak, értekezéseimről írott szakavatott bírálata (Megjelent az Egyetemes Philologiai Közlöny 1894. jan. füzetében) után minden további felszólalás fölöslegessé vált, mindazonáltal, tekintve a lélektani motívumokat, melyek P. urat bírálatának megírására felloválták, semmikép sem tudtam a hallgatás gondolatával megbarátkozni. Ehhez járult még az a körülmény is, hogy P. úr bírálatában oly dolgok fordúlnak elő, melyeket a tudomány érdekében elhallgatni nem lehet, nem szabad. Bírálatának bevezető részében P. úr azt mondja, hogy az első lap olvasásánál még kétségben volt az iránt, minő nyelven van értekezésem írva, vajjon attikai, vagy új-görög nyelven-e. Valóban megdöbbenő önvallomás. Muller mindjárt első pillanatra megismerte, hogy értekezésem az új-görög Hochsprache-ban van írva, és P. úr nem tudta megismerni, tehát

maga vallja be, hogy az új-görög irodalmi nyelvben járatlan. Hogy pedig bírálata csak úgy hemzseg az új-görög irodalmi nyelvben való tájékozatlanságtól, azt fényes adatokkal fogom bebizonyítani és felhívom erre a szaktudósok figyelmét is.

P. úr bírálatát, eltekintve a bevezetéstől, három részre lehet osztani. Az első rész azon helyeket tárgyalja, a melyekben stilusom állítólag inkább attikai, mint új-görög; a második rész azon helyekkel foglalkozik, a melyeken a használtam kifejezés „nem ugyan egészen helytelen, de kevésbé helyes“; a harmadik rész végre felsorolja új-görögömnök „jelentékeny tévedéseit, sőt valóságos szarvas hibáit.“ Nézzük az első részt. Az itt emelt kifogások teljesen alaptalanok. Arra, a mit P. úr több önbizalommal, mint tájékozottsággal „a névelős főnév mellett álló birtokos és pusztán vagy függő részekkel bíró melléknévi jelzőnek szórendjéről“, továbbá az elisioról hirdet, minthogy concret esetet nem hoz fel, nem reflectálhatok; csupán figyelmébe ajánlom a mai Görögország legkitünőbb folyóiratát az Ἀθηνᾶ-t, hogy eljárásom helyes voltáról meggyőződhessek. A mi azonban a kifogásolt alakokat illeti, melyek P. úr szerint „a mai irodalmi görög nyelvben nem használatosak“, arra nézve határozottan ki kell je'entennem, hogy P. úr nagy tévedésben van. Nem csak οὐχ; vagy ἔχι, mint P. úr hiszi, hanem οὐ, οὐκ, οὐχ alakok is szélitiben fordulnak elő a mai új görög irodalmi nyelvben. Bizonyítják ezt Jeannarakison kívül, a kinek „Neugriechische Grammatik, Hannover 1877“ cz. könyvében a 120. §-ban ez olvasható: „δὲν — nicht selten auch οὐ, οὐκ, οὐχ — wird gebraucht, wenn etwas schlechtweg, an und für sich negirt wird, még a következő helyek: Ἀθηνᾶ I. k. 108 l. δεῖνός καί, οὐ τῶν τυχόντων; 247—248 l. οὐχ ἦρτον ὑπάρχει; 318 l. οὐ μικράν; 170 l. οὐκ ἔλιγα; Τέλυφνὲλ Συγγραμματα Ἑλληνικά. 65 l. οὐ μόνον . . . ἀλλὰ καί; 80 l. οὐχ ἦρτον; 94 l. οὐ στενάζει; 98 l. οὐ καθάριστα“

Sőt még a mai athenai társalgási nyelvben is szélitiben használják ez alakokat, v. ö. Jeannarakis „Wie spricht man in Athen“ cz. k. Leipzig, 1891. a 140. l.: οὐ, οὐκ, οὐχ', nicht. Kifogásolja továbbá e mondatokban ἂν ἕμως ἢ ἐπάναρχας (3. l. 30. s.) és ἂν ἀληθῶς ὁ Ἀριστοτέλης ἢ ὁ συγγραφεὺς αὐτό (5. l. 35. s.) a coniunctivust e. h. εἶνε (εἶναι). Tudni való, hogy ἂν, akár „ha“ akár „vajjon“ jelentésben, ha az ige a jelenre vonatkozik, indicativussal is, coniunctivussal is járhat, pl. Jeannarakis Deutsch-Neugriechisches Handwörterbuch 6. τ. λ. Wenn: ἂν ἕμως δὲν θέλη, wenn er aber nicht will; Jeannarakis, Neugriech. Grammat. 124. §. ἀγνοῶ ἂν σκεπτήται νὰ ἔλθῃ, ich weiss nicht, ob er zu kommen gedenkt. P. úr kifogása tehát minden alap nélkülű szűkölködik. Kifogásolja aztán ἦν-t (8. l. 37. s.) e. h. ἦτο. Az egyes számú imperfectum 3. személye az új-görög irodalmi nyelvben ἦτο(ν) vagy ἦν, v. ö. Müller, Historische Grammatik der Hellenischen Sprache. Erster Band. Grammatik. 148. l. Azon kívül v. ö. még Télyf id. k. 76 l. τὸ θέατρον ἦν πληρῆς; 93. l. ὁ Ζεὺς οὐκ ἦν; Ἀθηνᾶ I. k. 320 l. τίς ἦν ὁ διαφωνῶν. Megtámadja aztán περιεῖσιν igét (2. l. 13. 14. ss.) e. h. ὑπάρχουσιν. Úgy látszik P. úr nem tudja, hogy a kifejezés változatosága a görög stilus szépségeihez tartozik. Minthogy értekezésemben a ὑπάρχω igét már többször használtam, szükségesnek találtam a változatosság

kedvéért egy más, hasonló értelmű igét használni és e célznak a *περίεμ* ige leginkább felelt meg. Hogy pedig ez az ige az új-görög irodalmi nyelvben előfordúl, még pedig a tölem használt értelemben, bizonyítja Legrandnak, a híres francia hellenistának szótára: *περίεμ* rester, survivre. Ugyanaz áll a *χρήται* igeről (7. l. 38. s.), melyet P. úr szintén megtámadott, ajánlván helyette *ποιεῖ χρήσιν*-t. Ha figyelemmel olvasta értekezésemet, láthatta, hogy az ajánlott szólást több ízben használtam, tehát itt is a kifejezés változatosságára való törekvés volt irányadó. Hogy pedig *χράομαι* igét az új-görög irodalmi nyelv széltiben használja — a mit persze P. úr nem tud — kitűnik a következő helyekből: 'Αθηνά I. k. 104. l. ἐνὶ πρῶ χρόμνοι, 238. l. *χρώμενος* τῷ τοῦ κολάζειν, és ugyanitt *κωνή βίη* *χρώμενος*, 193. l. *χρώμενοι* τῷ ποτῷ; Télfy az id. k. 94. l. ὁ Προμηθεὺς ὁμοίως ὀλιγῆ ἐχρήσατο δυνάμει. Itt mellesleg meg kell jegyeznem, hogy P. úr grammatikai hibát követett el, a mennyiben nem *ποιεῖ χρήσιν*, hanem *ποιεῖται* *χρήσιν* a helyes. A mai irodalmi nyelv az e fajta mondatokban a mediumot használja, pl. 'Αθηνά I. k. 38. l. Συγγραφαῖς τοῦ μεταγενεστέρου ἑλληνισμοῦ ποιῶνται ἐνίοτε *χρήσιν* τοῦ ἐπιθέτου.

Roszalja továbbá az *ἐπιπράσκοντο*-t (5. l. 38. s.) e. h. *ἐπωλοῦντο*. Hogy miért helyesebb az utóbbi ige, úgy látszik P. úr maga sem tudja. Hiszen ott szerepelnek Jeannarakis idéztük szótárában ú. t. λ. „Verkaufen“ *πωλέω* mellett *πιπράσκω* és *διαπιπράσκω* igék. Tehát *πιπράσκω* nemcsak ó-görög, hanem új-görög ige is. Kifogásolja aztán az *ἀναγίνωσκε*-t (8. l. 34. s.) e. h. *ἀναγίνωσκε*. Mindkét alak ó-görög, azzal a különbséggel, hogy az egyik attikai, a másik új-ioniai (herodotosi). Szerintem a mai Hochsprache-ban írott értekezés keretébe igen jól illik bele az ilyen attikai alak. Különben Télfynél is található az id. k. 59. l. *ἀναγινώσκοντες*. Végre szörnyen megütközött P. úr azon, hogy az értekezésem folytatását tudtul adó szavakat a chablonszerű *ἔπειτα συνέχεια* vagy *ἀκκολουθεῖ* helyett *τὰ ἐπόμενα* θὰ ἐκδοθῶσιν *ὀφιαίτερον* fordulattal fejeztem ki. Tudni való, hogy én nem azt a gondolatot akartam kifejezni „a folytatás következik“, hanem azt „a folytatás később fog megjelenni“, ezt pedig csak úgy lehet kifejezni, a mint azt tényleg kifejeztem. Az e fajta chablonszerűség megjárja valamely napi lapban, de egy tudományos philologiai értekezésben nincs helyén. Hogy pedig *ὀφιαίτερον* P. úr előtt „szokatlan görög szó“, azt egészen természetesen találok, mert nem ismeri, a mit nem ismerünk, az előttünk szokatlan. Pedig ott diszeleg teljes pompájában Jeannarakis szótárában ú. t. λ. „Spät“ adv. *ὀψέ*, *πάρωρα*, *ἄργα*. Legrand szótárában is meg van: *ὀφιαίτερον*, plus tard. Hja hiába, P. úr az új-görög nyelvet csak a nyelvkönyvekből ismeri, de sem olvasottsága, sem lexikális ismeretei nincsenek, innen van, hogy bírálatában felsülés felsülésnek jár nyomában.

Az első részzel végeztünk, következik a második rész. Az itt felsorolt kifogások egytől-egyig hiányos grammatikai és lexikális ismereteknek a következményei. Kifogásolja első sorban *ἐκτιμώνται ἐρθῶς* szavakban (1. l. 3. s.) az *ἐρθῶς*-t e. h. *ἀκριβῶς*. Valóban kicsinyes kötekedés, a melyről alig lehet komolyan beszélni. Hiszen a helyes méltatást, nem pedig a pontosat akarom kifejezni, tehát itt csakis *ἐρθῶς* van helyén. Bizonyítja ezt napnál fényesebben az

ὄρθῃ ἐκτίμησις kifejezés, melyet egy született görög, Χαρίσιος Παπαμάρκου, „Περὶ τῶν τριττῶν εἰδῶν τῆς ψυχῆς παρὰ Πλάτωνι“ cz. (Leipzig 1875.) értekezésében a 24. l. használ. Hibásnak találja továbbá παντελῶς (teljesen) határozót (1. l. 3. s., 2. l. 16. s., 4. l. 36. s.) e. h. ἅπαντα (valamennyi, összes). Valóban furesa következetesség. Halált esküdve az ó-görögnek egyre azt veti szememre, hogy értekezésem inkább attikai, mint új görög nyelven van írva, sőt egész bírálátának az az intentiója, hogy kimutassa, hogy értekezésem stilusa inkább ó-görög, mint új-görög, és most ő maga ó-görög constructiót ajánl. Hol itt az elv, hol itt a ratio? P. úr nem tudja, hogy a melléknévnek állítmányi igehatározóként való használata az új görögben csak bizonyos melléknevekre szorítkozik, ezek: πρῶτος, δεύτερος, τρίτος stb., ὕστερος, τελευταίος, ἔσχατος és μόνος, pl. τελευταίος ἐφθασεν ἐκεῖνος. Tehát a kérdéses παντελῶς (teljesen) mint grammatikai, mint logikai tekintetben megállja helyét. v. ö. Jeannarakis Neugriech Grammat. 82. §. 2. Továbbá nem helyesli a τὸ πρῶτον-t (1. l. 8. s.) e. h. πρότερον (előbb) vagy κατ' ἀρχάς (kezdetben). Tὸ πρῶτον-nak jelentése a kérdéses helyen „előszőr“ vagy „eredetileg“. Hogy pedig ebben a jelentésben előfordúl az új-görög irodalmi nyelvben, bizonyítja a következő hely: Ἀθηνᾶ I. k. 11. l. Ἐν τῷ Ἀεζικῷ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, ἔπαρ τὸ πρῶτον (előszőr vagy eredetileg) μὲν ἐξεδρόθη ὑπὸ κτλ. Aztán optikai csalódásból hibáztatja Ἀριστοτέλης-t e. h. ὁ Ἀριστοτέλης. Pedig ott áll a névelő Aristoteles előtt, de nem az 1. l. 9. s.-ban, mint P. úr tévesen idézi, hanem a 2. l. 27. s.-ban: ὁ Ἀριστοτέλης δηλονότι stb. Nincs inyére továbbá az ἔξω (1. l. 10. s.), hanem inkább való szája izének az ἐκτός. Pedig mindkettő ugyanazon jelentésben használatos. Ha P. úr azt hiszi, hogy ἔξω jelentése „kinn, ki“, ἐκτός-é pedig „kivül“, nagyon csalatkozik. Állításom igazolására egyszerűen Jeannarakis szótárára utalok, a hol ὁ. τ. λ. „Ausser“ (kivül) ἔξω, ἐκτός, πλὴν, ὁ. τ. λ. „Aussen“ (kinn) pedig ἔξω, ἐκτός szók találhatók. Szakasztott ilyen tévedésbe leledzik P. úr κρηπιδοῦται igét illelőleg (1. l. 24. s., 4. l. 16. s.), melyről fennen hirdeti, hogy „alapúl, alapszik“ értelemben az új-görögben nem fordul elő, holott Jeannarakis szótárában ὁ. τ. λ. „sich gründen“ ott szerepel első helyen κρηπιδομαι, στηρίζομαι, βασιζομαι mellett. Már pedig „sich gründen“ magyarul annyit jelent, mint „alapulni, alapítani.“

Kevésbé helyesnek tartja továbbá ἀξιολογώτατος-t (6. l. 16. s.; ἀξιολογώτατος μάρτυς) e. h. ἀξιόπιστοτάτος vagy ἀθθενικώτατος. Ἐν nem azt akartam kifejezni, hogy Aristoteles a leghitelesebb tanú, hanem azt, hogy Aristoteles a legilletékesebb tanú. Hogy pedig ἀξιόλογως melléknév „illetékes“ jelentésben is előfordúl az új-görögben bizonyítja Legrand szótára: ἀξιόλογος legitim. A kevésbé helyes kifejezések közé számítja továbbá ῥήσις-t (4. l. 1. s.) e. h. λέξις. Itt is a kifejezés változatosságára való törekvés bírt arra, hogy λέξις helyett, melyet igen gyakran használtam, ῥήσις-t választottam. Különben a mit P. úr ῥήσις-ről mond, az légből kapott állítás és csak annak a határtalan önbizalomnak tudandó be, mely egész eljárását jellemzi. Hogy mennyire igazak szavam, bizonyítja legékeszszólbban Jeannarakis szótára, a hol ὁ. τ. λ. „Wort“ ott található: ὁ λόγος, ἡ ῥήσις, ἡ λέξις, τὸ ὄνομα. Oly szegénynek tartja P. úr az új

görög nyelvet, hogy a „szó“ kifejezésére csak egyetlen kitétele volna? Végre irgalmatlanul elítéli az ártatlan *εἰ* szócskát és pártját fogja az *ἔάν*-nak, holott kevés utánalátással hamarosan meggyőződhetett volna arról, hogy az új-görög irodalmi nyelv korántsem idegenkedik *εἰ*-től. Hadd álljon itt egy pár csattanós példa: Ἀθηνᾶ I. k. 195. I. *εἰ καὶ δὲν εἶνε*; 199. I. *εἰ καὶ ἐπεχειρήσαμεν*; 200. I. *εἴτι ἔρθὸν ἐν τούτοις*; 201. I. *εἰ καὶ πάντα τὰ χειρόγραφα . . . ἔχουσι*; I. *εἰ καὶ λέγει*. V. ö. még Sanders, Neugrich. Grammat. 155. I.: Ἄν, *ἔάν* (mit Coniunct) wenn, einen Bedingungssatz einleitend (gehoben auch *εἰ*). Igazán nem hittem, hogy a királyhágóntúli kritikus új-görög nyelvi ismereteinek ily megdöbbenő a hja.

Ezzel végeztünk a második részszel is következik a legérdekesebb rész: a harmadik, melyben P. úr megfoghatatlan könnyelműséggel és megdölgatlansággal „jelentékeny tévedéseknek, sőt valóságos szarvas hibáknak“ minősít oly dolgokat, melyekhez a kifogásnak legkisebb árnyéka sem fér. De nézzük rendre kifogásait. A hibásnak mondott ἦν alakról (ἦν ἦν 2. I. 14. s., 6. I. 30. s. 8. I. 33. s.) már fentebb kimutattam, Müller korszakot alkotó nyelvtanára hivatkozva, hogy az új görög irodalmi nyelvben szélitiben használatos. A mit továbbá ἀκολουθεῖω igéről mond, arra nézve következő megjegyzésem van. Az ó-görög classicus kifejezéseknek és constructioknak okkal-móddal való használata, különösen a mai Hochsprache-ban írott philologiai értekezés keretében, csak emeli az értekezés becsét és értékét és megadja neki azt a búbajos, csodás varázst, mely az ó-görög classicus nyelvet oly páratlaná teszi. Ilyen szempontból kell megítélni Télyf eljárását, a ki dicitióját gyakran ó-görög classicus kifejezésekkel fűszerezi (az id. k. 72. I. οὐδαμῶς ἔφεσσι); ilyen szempont alá esik Télyfnek az a szokása, hogy nem ritkán tisztán ó-görög constructiót használ (pl. az id. k. 60. I. οὐκ ἐτόλμησε κομῆσαι, 63. I. δὲν ἠθῆλγησε στεφανωθῆναι). Ilyen szempont vezérelt engem is, midőn ἀκολουθεῖω igét az ó-görög classicus nyelv-szokás szerint dativussal construáltam. Fehát csak felületes kötekedés és pártját ritkító kicsinyesség akadhat fenn az ilyen dolgokon, csak az új görög irodalmi nyelvben idegen tűnődhetik el azon, hogy miért használtam ἀκολουθεῖω igét dativussal. A valósággal homlok-egyenest ellenkezik továbbá az, a mit P. úr ὑπολείπομαι-ról (2. I. 26. s.) mond. A kérdéses ὑπολείπομαι ige jelentése Jeannarakis szótára szerint (ὁ. τ. λ. „Übrig“) „übrig sein — übrig bleiben“, nem pedig, mint P. úr tévesen hiszi, „el vagyok hagyva, hiányzom, gyöngébb vagyok.“ Szakasztott olyan jelentésben, mint értekezésemben előfordúl, használja Télyf is az id. k. 80. I. νῦν ἤδη δὲν ὑπολείπεται ἄλλο. Hibásnak találja továbbá a διατηρεῖ igét (3. I. 3. s.) e. h. παρατηρεῖ vagy θεωρεῖ. Ebből világosan látható hogy P. úr még a görög szöveget sem érti. A kérdéses hely így hangzik: Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν εἰδικὴν τοῦ Πλάτωνος μέθοδον διατηρεῖ ὡς εἶναι μάλιστα. Értelme: Aristoteles a specificus platói eljárást a lehető leghívebben őrzi meg. Tehát itt csak is διατηρεῖ van helyén, az ajánlott παρατηρεῖ vagy θεωρεῖ mint értelemzavarók egészen elvetendők. A görög szöveg félreértésén alapszik továbbá az, a mit P. úr δᾶ szócskáról (3. I. 20. s.) mond. Ἐν nem azt akarom kifejezni hogy „valóban“ (τῷ ὄντι), mint P. úr tévesen hiszi, hanem azt a gondolatot

„de hiszen, de igenis“, és ilyenkor az új görögben nem dá magában, hanem ἀλλὰ . . . dá formula járja, pl. Jeannarakis szótára ó. t. λ. „Ja“: ἀλλ' εἶνε δά γνωστότατον πρᾶγμα, das ist ja eine allbekannte Geschichte, ἀλλ' ἤξεύρατε δά ὅτι, Sie wissen ja das, ἀλλὰ πρὸς ὑμᾶς δά δύναιμι νά τό εἶπω, Ihnen kann ich es ja sagen.

A görög szöveg meg nem értésének tulajdonítandó továbbá az ἐξετύπωσαν-nak (s. l. 25. —26. s.) a megtámadása, a mely helyett megfoghatatlan módon az oda nem való ἐξέφρασαν-t ajánlja. A kérdéses hely így hangzik: Ἐν ᾧ δηλονότι ὁ Ἀριστοτέλης μετὰ πλείους λόγων καὶ ἐξουσίας πλάττει νέας λέξεις, ἵν' ἐκφράζη καὶ τοιαύτης ἰδέας, ἃς ἐξετύπωσαν τελῶς αἱ πέρη: τοῦδε εὐχρηστοὶ λέξεις κτλ. Értelme: Míg ugyanis Árisztoteles a legnagyobb merészséggel és szabadsággal új szókat alkot, hogy oly gondolatokat is kifejezzen, a melyeket az eddig használatban levő szavak teljesen kidomborítottak. Tehát ἐκτυπό(ν)ω ige jelentése itt „kidomborítok“, nem pedig, mint P. úr hibásan értelmezi „kinyomtatni.“ Hogy pedig ἐκτυπό(ν)ω az említettük értelemben az új görögben meg van, bizonyítja Jeannarakis szótára ó. t. λ. „Ausprägen.“ ἐκτυπό(ν)ω.

A megtámadott ὀ-ról (s. l. 39. s.: οὐ συνισθάνεται) már fennebb kimutattam, hogy nemcsak az irodalmi, hanem még a mai athenai társalgási nyelvben is széltiben használatos. Hogy mily megdöbbentő módon van szükiben P. úr az új-görög nyelvi ismereteknek, azt fényesen bizonyítja az az exposé-ja, melyet a használtam σκέπτομαι ige (4. l. 1—2. s.: αἱ ῥήσεις δὲν παρέχουσιν αἰτίαν τοῦ νά σκεφθῆ τις περὶ συγγραμμάτων) jelentéséről elmondott.

P. úr nem tudja, hogy „σκέπτομαι“ ige jelentése az új görögben „gondolok“. v. ö. Jeannarakis szótára ó. t. λ. „Denken“: διανοοῦμαι, σκέπτομαι, διαλογίζομαι, συλλογίζομαι. Ugyanilyen értelemben használtam én is. A görög szöveg meg nem értésén alapszik továbbá az, a mit P. úr a „δῆθεν ὀφισταμένων“ (4. l. 3—4. s.) szavakról mondott. A kérdéses hely így hangzik: Ὁσαύτως δ' ἔχοσ' τὰ κατ' ἀνέκδοτα. ἅτινα ἦσαν διασπαρμένα περὶ ἐκδηλώσεών τινων πλατωνικῶν δῆθεν ὀφισταμένων. Értelme: Ugyanaz áll az adomákról, melyek holmi állítólagos plátói nyilatkozatokról keringtek. Hogy pedig δῆθεν ὀφιστάμενος jelentése „állítólagos“, kiténik Jeannarakis szótárából, a melyben ó. t. λ. „Vermeintlich“ következő kifejezések állanak: νομιζόμενος, ὑποτιθέμενος, ληγόμενος, δῆθεν ὀφιστάμενος. Már pedig „vermeintlich“ magyarul annyit jelent, mint „állítólagos.“ Hogy mily járatlan és tájékozatlan P. úr az új-görög nyelvtenban, napfényes igazsággal bizonyítja az a körülmény, hogy nem tudja, hogy az új-görögben minden participiumból lehet főnevet alkotni, ha a névelő hozzá járul. „Durch den Artikel kann jedes Participium zu einem Substantio gemacht werden“ mondja Jeannarakis, Neugriech. Grammat. 84. §. 5. Minthogy pedig ἐλλείπω ige az új-görögben meg van (v. ö. Jeannarakis szótára ó. t. λ. „Fehlen“: λείπω, ἐλλείπω), a kérdéses τὸ ἐλλείπον minden tekintetben kifogástalan. Hibáztatja továbbá a καθήκει εἰς τὴν τοῦ Τιβερίου ἡλικίαν (5. l. 21—22. s.) szavakban a καθήκει-t e. h. ἀνίκει. A mit fentebb már kétszer említettem, azt most harmadszor említem, hogy t. i. a kifejezés változatosságára való törekvés volt az oka, hogy többször használtam ἀνίκει helyett καθήκει-t választottam. Hogy

pedig az új-görögben nem csak a τὸ καθήκον főnév, mint P. úr hiszi, hanem a καθήκω ige is előfordúl, még pedig egészen olyan értelemben, mint a minőben én használtam, bizonyítja Le-grand szótára: καθήκω, s'é'endre á.

Szarvas hibának mondja továbbá a μὴ συνετάττοτο συγγραμματα... καὶ μὴ ἐλάμβανον βιβλία stb. (5. l. 25—27. s.) szavakban „μὴ“-t, e. h. μὴπως. Ünnepelesen constatálom, hogy P. úr a „μὴ“-nek hírért hamvát sem ismeri, holott egy kis fáradsággal meggyőződhetett volna arról, hogy μὴ az új-görög irodalmi nyelvben meg van, még pedig szakasztottan úgy használva, mint értekezésemben. pl. Ἀθηνᾶ I. k. 175. l. διὰ τοῦτο καὶ τινα οὐχὶ παράσσειον ὑποψίαν μὴ κατὰ πλάνην ὁ Χαράκτις ἔθικε. Az ἐνεδέχθη-ről (6. l. 7. s.) mondott felületes és el-sietett ítélete továbbá arról tanuskodik, hogy a görög szöveget nem értette. Ἐνδέχεται személytelen ige jelentése a kérdéses helyen „megtörténhetik“, v. ö. Jeannarakis szótára ὁ. τ. λ. „Geschehen“: ἐνδέχεται, es kann geschehen. Az Ἐκτούτων δὲ ἐνεδέχθηγράστα“ szavak értelme tehát: Ennek következtében igen könnyen megtörténhetett. Ebből látni való, hogy P. úr coniecturája „ἐδέχθη ἀπαδέχθη, παραδέχθη, ἐστιαχάσθη azaz elfogadtatott az a nézet, azt következtet-ték“ a gondolatok összefüggésével merőben ellenkezik. Hogy pedig ἐνδέχεται személytelen ige a jelzett értelemben csak a praesens-ben fordul elő, mint P. úr hiszi, fölötte merész és meggondolatlan állítás, mert sem a nyelvkönyvekben, sem a szótárakban erre vonatkozólag bizonyító erejű adatok nem találhatók. Kőtekedési viszketegje már annyira erőt vett rajta, hogy minduntalan optikai csalódásban ringatózik. Bizonyítja ezt legfényesebben az a megjegyzése, melyet ἀπαράδεχεται-ról (6. l. 13. s.) tett. A kérdéses helyen ugyanis nem ἄ παράδεχεται, mint P. úr tévesen idézi, hanem ἄ παρὰθετα: áll. A vonatkozó névmás παρὰθετα-tól függő accusativus, παρὰθετα pedig medium, melyhez az alany (ὁ Ἀριστοτέλης) a megelőzőből könnyen kiegészíthető.

Hogy mily hiányosak P. úr lexikalis ismeretei, arról fényes tanubizony-ságot tesz az, a mit δοξάζει-ről (7. l. 7. s.) mond Q. úr ugyanis a legnagyobb komolysággal azt állítja, hogy δοξάζω ige „csak az ó-görögben jelenti: vélni, hinni.“ Ebbeli állítását nemcsak Jeannarakis szótára hazudtolja meg, a hol ὁ. τ. λ. „Glauben“ ott szerepel δοξάζω, hanem még a következő az Ἀθηνα-ból idézett helyek: I. k. 37. l. Περὶ τὸν δ' ἡμῶν φαίνεται νὰ καταλεχθῶσι καὶ ἄλλων παλαιῶν μαρτυρία δοξαζόντων ἔτι μονόφθαλμοι οἱ Ὀμηρικοὶ κήκλωπες ἦσαν 137. l. ὡς δοξάζει ὁ πρότασις 152. l. Ὅθεν δοξάζει ἄλλος. Rosszúl értelmezi továbbá, mert nem érti a görög szöveget, a τοῦτο ὅμως ἀναγινώσκωμεν ὡς ἀποδεδομημένον (8. l. 20—21. s.) szavakat. A hely így hangzik: καὶ, καίπερ τὰς πρὸς Σοφιστὴν ἀναφορὰς ἀποδεικνύει, τοῦτο ὅμως ἀναγινώσκωμεν, ἔτι ἀδυνατεῖ τούτου τοῦ διαλόγου νὰ κατασταθῇ συγγραφῆς ὁ Πλάτων. Értelme: és ámbár a Sophistesre való vonatkozásokac kimutatja, mégis azt olvassuk, mint bebizonyított tényt, hogy Plátó ezt a dialogust nem szerkeszthette Tehát a P. úr ajánlotta javítás: „ἀναγνωρίζωμεν“, e. h. ἀναγινώσκωμεν, mint értelemzavaró, végkép elejtendő. A mi most következik, valóban restelni való és azt a meggyőződést érleli meg bennem, hogy P. úr minden tudományos készségség nélkül fogott bírálatának megírásához. Ő ugyanis nem tudja, hogy ἀδυνατεῖ (8. l. 21. s. ἀδυνατεῖ τούτου

τοῦ διαλόγου νὰ κατασταθῆ συγγραφεὺς ὁ Πλάτων) egyenlő értelmű εἶνε ἀδύνατον vagy δὲν εἶνε δυνατόν-nal v. o. Jannarakis szótára ὅ. τ. λ. „Unmöglich“: ἀδυνατῶ νὰ προχωρήσω περαιτέρω, ich kann unmöglich weiter gehen. De álljon itt még az 'Aθηνᾶ-ból is, e minteszerű nyelven írott folyóiratból, egy példa I. k. 42. l. ἀλλ' ἡμεῖς ἀδυνατοῦμεν νὰ πείσωμεν ἡμᾶς αὐτοῦς.

Végül, mert a kellő grammatikai ismeretek híján a görög szöveget nem érti, újra coniectura-hoz folyamodik, mint fentebb. „Érthetetlen ugyanis előtte a következő constructio“: μήπως ἐπιτογγάνει τις ἐν τῇ τῶν πλατωνικῶν συγγραμμάτων συμπλέγματι καὶ τοιοῦτας διαλόγους (4. l. 35—36. s.) Tehát coniectura-ban keres orvoslást és így iparkodik a mondaton javítani: μή πως ἐπιτογγάνουσι τινες ε. τ. τ. π. σ. σ. καὶ τοιοῦτοι διάλογοι. Hja hiába, mint egyebütt, úgy a kritika ars coniecturalis-ban is elhagyta a szerencse. Itt fekszik, itt vonaglik összezsugorodva a maga ásta veremben. Itéletének e passusa a szánalmas, teljes kimerültségre valló vergődés szomorú tanubizonyysága coniecturája pedig grammatikai szempontból merő képtelenség, mert hiszen ἐπιτογγάνω ige „akadok valamire“ jelentésben ἐντογγάνω és συντογγάνω igeik mintájára dativussal construálódik, v. ὅ. Jeannarakis szótára ὅ. τ. λ. „Stossen“ auf Jemanden: ἐντογγάνω, συντογγάνω τινί, „talállok és eltalállok“ értelemben pedig accusativussal jár, v. ὅ. Jeannarakis szótára τ. ὅ. λ. „Treffen“: ἐπιτογγάνω τὴν εὐκαιρίαν, ich treffe die rechte Zeit. A kérdéses helyen ἐπιτογγάνω ige jelentése „akadok“ valamire; ezért van dativussal construálva. Absolute azaz tárgy nélkül „sikerülni“ értelemben fordul elő. v. ὅ. Jeannarakis szótára ὅ. τ. λ. „Gelingen“: ἡ ἐπιχείρησις δὲν ἐπέτυχεν, das Unternehmen ist nicht gelungen. Tehát a P. úr ajánlotta szerkezet (ἐπιτογγάνουσι τινες καὶ τοιοῦτοι διάλογοι) a kérdéses helyen képtelen és a nyelvszokással homlokegyenest ellenkező. De lehetséges az is, a mire csak később gondoltam, hogy P. úr a τῆς szócska használatát nem ismeri. Tῆς a kérdéses helyen az általános, határozatlan alany jelölésére való, tehát a magyar: az ember, a francia: on, a német: man. Szakasztott olyan constructio, mint a kérdésben forgó, előfordúl az 'Aθηνᾶ-ban is, I. k. 73. πολλὰκις ἐντογγάνει τις τῇ ῥήματι: 120. l. ἐντογγάνει τις τῇ χρήσει.

De ennyi elég. A mondottakból látni való tehát, hogy P. úr új-görögjének „jelentékeny tévedéseit, sőt valóságos szarvas hibáit“ fényes adatokkal mutattam ki; de látható egyszersmind az is, hogy P. úrnak az új-görög irodalmi nyelvben való járatlansága valóban megdöbbentő.

Dr. Kassai Gusztáv.

Különfélék.

Regélő hét.

Dr. Jankó János igricekről kiadott czikke folyóiratunk januári fűzetében így szól: „A regélés múltjáról Heltai nyomán tudjuk, hogy a XVI. sz. közepe táján nagyban divott a regélés szokása, mert szükségét látta „az ördögnek nagy ünnepe a regélő hét (t. i. a farsang) ellen írni. A kénosi és göcseji regélés ugyanazon napra esik s a Heltai regélő hete ezeket nyomon követi.“ (Erd. Műz. 1894. 33. 34.)

Legyen szabad megjegyeznem, hogy e sorokat dr. Jankó egyszerűen a V a d r ó z s á k 532. lapjáról írja ki, rövidebbre vonva Kriza szabatos kifejezéseit, Heltai könyvének címét a szövegből a lap aljára helyezve, mintha onnan szedte volna értesülését s e könyvczímét Szabó Károly „Régi m. könyvtára“ szerint egy kissé átalakítva.

Pedig ha figyelmesebben nézte volna meg Jankó a „Régi m. könyvtárt“, ugyanonnan arról is értesül, hogy míg Heltai említett műve az Erd. Múzeum könyvtárában (hol Kriza használta) megvan, addig a pesti könyvtárakból hiányzik. Ugyanott arról is meggyőződhetett volna, hogy Heltai nem „Kolozsvártt“ adta ki művét, mint Jankó úr Krizát nyomon követve tévesen írja, hanem „Colosvárba“, mely kifejezés igen jellemző mind Heltai, mind a XVI. százév magyar stílusára nézve.

Jankó a V a d r ó z s á k kiírása közben Krizának másik tévedését is, hogy t. i. Heltai az egész farsangot értette volna a regélő hét alatt, szóról-szóra átveszi. Pedig a farsang nemhogy a XVI. sz.-ban, de még most sem szokott csak egy hétig tartani.

Megerősít e feltevésben Heltainak eredeti szövege is, melyet Kriza idéz ugyan, de mind ő s mind utána Jankó félremagyaráz. „A mi Urunk Jézus Krisztusnak születésének napja után következik az ördögnek nagy ünnepe a regélő hét, ottan (= akkor) a farsang.“

A ki a régi magyar nyelvben járatos, az legott megérti e szavakból, hogy Heltai szerint: Jézus születésének napja (azaz karácson első nap) után következett az a híres regélő hét s a regélő hét után az ördögnek másik nagy ünnepe a farsang.

Felfogásunk helyes voltát meggyőzőn bizonyítja az, hogy mind Kénosban, mind Göcsejben még most is valóban karácson másodnapján kezdik a regélés szokásának némi maradványát, a mely hajdan, úgy látszik, egész Erdélyben el volt terjedve. Ma is szokás még Toroczkón. Aranyosszéken s a Székelyföld számos helységében karácsony másodnapján a „karácsoni verseknek“ házról-házra járva némi esekély díjért elmondása. E versek legtöbbször a megváltó születésén való örvendezésből állanak; de tartalmuk akárhányszor mulattató és tréfás. Néha két-három gyermek felelget egymásnak, mit „veszekedő versnek“ neveznek. E sorok írójánál egész sereg „natalis“, „cantio natalis“, „salutatio natalis“, „rithmus natalis“ stb. van összegyűjtve magyar és latin nyelven a jelen és múlt századból, legnagyobb részt a Székelyföldről. A múlt század közepén még gyakoriak az újévi köszöntők is (rithmi novi anni), melyekkel a jelen század elején már leghagyni kezdetek. Bár úgy értesülök, hogy Homorod-Oklándon pl. most is épen úgy mondanak a kivilágított torony ablakából újévi rigmust, mint akár — Heltai idejében.

Mindezekből szinte önként kiválik, hogy Heltai regélő hete karácsony másodnapjától egészen újévig, jan. 2-ig tartott s kezdő vagy bezáró napja lehetett az a „regélő hétfő“, melyen a XVII. sz. első

felében a kolozsvári kovácsok czéhszabályai szerint ha valaki veszekedést indított, egy frt pénzbírságra büntették. (Jakab: Kolozsvár tört. II. 615.)

Lám egy kis körültekintéssel mily messze felvihető itt Kolozsvárt még a veszekedős verseknek tilalma is, melyekből szintén sikerült a múlt századból egynéhányat összeszednünk s melyekről dr. Jankó nagy munkájában (Torda, Aranyosszék, Toroczko (magyar (székely) népe. 230.) azt hirdeti, hogy az összes karácsoni köszöntőkkel együtt „valamennyit egy iskolamester pennája hozta világra jelen század első tizedeiben.“ A mily hosszúra nyúlt az ő kezében a jámbor Heltai „farsangos“ regélő hete, épen oly Matuzsalem-korú lehetett az a versfaragó iskolamester is.

Kanyaró Ferencz.

— **Tizenhét év Erdély történetéből** 1849. jul. 19—1866. ápr. 17. cz. a. nagyérdekű munka jelent meg e napokban Ürmössy Lajostól. A míg a minket közéről érdeklő munkát behatóan ismertetnök, addig is közöljük tartalmát a könyvek címei szerint: I. könyv: Az ostromállapot kora (1849—1854). II. Mikó Imre föllépte (1885—1858). Ebben le van írva az Erd. Múzeum alapítása is. III. A nemzeti mozgalmak kezdete és az alkotmány helyreállítása (1859—1861). IV. A provizorium (1862). V. A szebeni tartománygyűlés (1862—1863). VI. Forduló pont a magyar kérdésben (1865—66). — A terjedelmes történeti munka két kötetben (egybe fűzve) jelent meg Temesvárt, 1894. 450. és 299. lapon. Előfizetési ára 4 frt 50 kr. volt, bolti ára 6 frt. Annyit előre is constatálhatunk, hogy egészen számot tevő komoly történeti munka, a melynek meg van az az előnye is, hogy a legközelebbi múlttól szólván, szinte actualis érdekű, melyet mindenki érdeklődéssel olvashat, mert közvetlen előzményeit tünteti fel jelen állapotainknak.

— **Sepsi-Szentgyörgytől Turinig és vissza** útleírás kötete jelent mdg ifj. Gödri Ferencztől, Háromszék derék fővárosa jeles ifjú jegyzőjétől. Alkalmat az adott rá, hogy S-Szentgyörgy városa 1892. nov. 23-án díszpolgárává választotta Kossuth Lajost s az erről szóló díszoklevelet múlt év tavaszán küldöttség vitte Turinba, az író vezetése alatt. Utjokat Fiumén át, Velence felé vették s visszajövet megállottak Milanóban s kirándultak a Garda-tóhoz s ezeknek, főkép a Turinban s Kossuthnál töltött időnek lelkes és a közvetlenség melegétől sugárzó leírása igen kedves, vonzó olvasmánnyá teszi e könyvet, melylyel az író — úgymond előszavában — nem írói babérokat szerezni, de kedves emlékül szolgálni akart főkép úti társainak, de melyet nemes szerénysége nem foszthat meg attól, hogy mindenki élvezettel és gyönyörrel olvassa, a ki Felső-Olaszország virágos kertje s ott élt nagy honfitársunk egyénisége iránt érdeklődik. Kossuthról oly jellemző apróságok, oly becses nyilatkozatok vannak e könyvben, hogy e tekintetben is jelentékenységre tarthat számot. Ára 1 frt 20 kr, 218 lap.

— **Az Erd. Irodalmi Társaság** Jósika Miklós születése 100-ik évfordulója alkalmából, emlékére, Kolozsvárt 1894. pünkösöd másodnapján díszülést tart, melyen elnöki megnyitót Szász Gerő, Jósika Miklós életéről felolvasást Ferenczi Zoltán tart, Hegedüs István odaszavával, Széchy Károly pedig Jósika Miklósról és a magyar regényről fog felolvasni. Ülés után a társaság koszorút tesz le Jósika Miklós sírjára a házsongárdi temetőben, a hova nem rég hozták haza Drezdából a költő és neje hamvait.

— **Báró Jósika Miklós**, a magyar regényirodalom megteremtője, szülőházát, születése 100-ik évfordulója alkalmából emléktáblával jelöli meg Torda városa s azt az Emke f. é. jun. 3-án ott tartandó közgyűlése alkalmával fogják leleplezni. A márványtábla felírása, mint az arra felkért bizottság megállapította, ez lesz:

E HÁZBAN SZÜLETETT 1794. ÁPRIL 28-ÁN

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS
SZÜLETÉSE 100-IK ÉVFORDULÓJÁN
EMLÉKTÁBLÁVAL MEGJELÖLTE

SZÜLŐVÁROSA.

A kettős ünnepélyre „Tordai Emke-Emlékkönyv“-et szerkeszt Borbély György tanár

— **Huszka József** „Székely ház“ című művére hirdet előfizetést a pesti könyvnyomda részvény-társaság (Bpest, Hold-u. 7. sz.) A hazai nemzeti magyar ornamentika úttörő és alapvető munkáit Huszka József „Magyar díszítő stíl“ czímen 1885-ben megjelent munkája végezte. E mű megjelenése előtt nálunk nemzeti magyar ornamentikáról alig volt szó. Azóta a felköltött közfigyelem ornamentikánk igazán szép és művelésre érdemes nemzeti sajátosságai felé fordult, és habár őseredeti kemény színezése és virághalmazai szokatlansága miatt még nem tudott a műiparban elég tért hódítani — létezését ma már mindenki elismeri. Az eredetre, keletkezésére nézve Huszka első műve még nem tudott kellő felvilágosítást adni Azóta tovább folytatott ily irányú tanulmányainak eredményét, magyar ornamentális tanulmányainak kiadását elhatározván, a több kötetre terjedő kiadvány sorát az építészeti részszel nyitja meg, mint a melynek formái részben a legrégebbi korbá nyulnak vissza és a Székelyföldön ma is szélteben gyakoroltatván, legáltalánosabb és legerősebb kapcsát képezik mult és jelennek. A „székely ház“ mintegy négy-öt ívnyi szövegben, 60—70 szöveg-ábrában, 30—40 műmellékletben, nagy negyed alakban fog beszámolni a székely faépítészet jelen és ősi állásáról. A székely vármegyék mintegy 35—40 helységéből vett kapuk, házak és ornamentális részletek képeiben mutatja be s a mellett az összehasonlítás lehetőségeért assyr, perzsa és indiai műemlékeknek már megjelent művekből vett képei teszik könnyűvé és felülbírálnaként a szerző eszmemenetét. Végül két színezett újabkori

székely kapu rajzát is bemutatja. A szöveg az Attila házának tárgyalását is felölelő bevezetésen kívül három fő részből áll. Az első a székely építészet ornamentális remekét, a kaput tárgyalja, a második a házat alaprajz, elrendezés, tetőzet, falak, nyílások, tornác, eresz stb. tekintetében. A harmadik rész előadja a ház eredetét, elvezetvén az olvasót az őshazába, hová a magas foku szaszanida-perzsa kultúra a szomszédság révén megtalálta az utat és befolyásolta őseink egész műveltségét s így építkezését is. Számot vet a szerző a kínai és indiai nyomokkal és valószínű befolyásokkal is, de a mellett kiterjed a mi nemzeti divatunknak nagy Németország faépítési ornamentikájára gyakorolt esetleges befolyására is, a mennyire az emlékekből következtethető. A mű bolti ára 8 frt. lesz, előjegyzetéssel 6 forinttal szerkezhető meg utólagos, a mű megjelenése és átvételével teljesítendő fizetés kötelezettsége mellett. A munka május végén fog megjelenni.

— **Szittyá Elmélet** cz. a. jelent meg egy curiosus mutatványfüzet (16 lap) „hírdeti Nemzeti Kálmán nemzetnevelő”. Fejezetei: Magyar: Mager — Mágóg: Mág. Mágóg földje a Scythia! Mágóg nemzete a Szittyá! Mágóg vallása a Szittyá! Mágóg nyelve a Szittyá! A borítékon olvasható „Szózat” kifejti, hogy nemzetünk eredetét a fin elmélettel és tatár elmélettel szemben ő a szittyá elmélet megidézett tanúival hirdeti. „A magyarságukkal tündöklő jó lelkeket „A Magyar Nemzet elvei” kéziratának kinyomtatására hívja fel, hogy „milleniumi dicsőségünkről és nemzeti örökségünkről tudományosan meggyőzhessen a fin-tar világtalanságot.” Fel tehát szittyá-magyarok, prenumeráljatok!

— **Magyarok, Románok.** (A nemzetiségi ügy kritikája.) cz. a. mintegy nyolcz ny. ívre terjedő röpirat jelenik meg e napokban dr. Moldován Gergely egyet. tanár tollából. I. fejezete a románokról szól, főképp nemzeti aspirációk fejlődéséről 1848-tól napjainkig; a II-ik a magyarokról; főképp az erdélyiekről, Erdély aristokratikus közigazgatásáról, tanügyéről, a magyarok érényeiről, hibáiról. A többi fejezetekben kimutatja a hibákat, mulasztásokat és tévedéseket, melyeket a nemzetiségi ügy körül kölcsönösen elkövettünk és megmutatja az orvoslás, a békés kibontakozás módozatait. A röpirat mélyre ható ítéleteinél és következtetéseinél fogva megérdemli a legkomolyabb figyelmet és érdeklődést a kormányköröktől le az egyszerű magán emberig.

— **A kassai ref. egyház,** melyet I. Rákóczy György erdélyi fejedelem alapított 1634-ben, fennállásának 250-ik évfordulóját kegyelettel ünnepelte meg f. é. márcz. 25-én, a mely alkalomból buzgó lelkesze Révész Kálmán Emlékkönyvet szerkesztett és adott ki az ünnepély lefolyásáról, az azon tartott imák, beszédek, és óda közlésével.

Folyóiratok.

— Az „Erdély“, az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület értesítője 1—2. kettős füzeté az első, a mely az új szerkesztő, dr. *Gyalui* Farkas neve alatt megjelent. Lukács Béla arczképe és életrajza nyitja meg. Aztán a balázsfalviak kirándulása adott a szerk. tollába tanulságos reflexiókat. A lábszánkózásról két czikk is szól, általánosságban *Chernel* Antaltól (magyarázó képekkel) és különös tekintettel Kolozsvár és környékére *Markóczy* Antaltól. *Molnár* Endre: Időjárás és turisztaságról szóló czikke után az élénk egyesületi életről szóló jelentések hosszú sorozata egészíti ki a füzetet, melynél több eddigelé nem jelent meg.

— Az *Akadémiai Értesítő* ápr. füzeté három jelentést közöl pályázatokról, aztán *Nagy* Ferencnek: A magyar tengerjogról tartott akad. székfoglalójából olvasunk kivonatot. *Kuun* Géza gróf *Gurdézi* persa író szövegét ismerteti a régi magyarokról párhuzamos összehasonlításban *Ibn-Roszteh* arab író szövegével. Végül az 1843/44-iki országgyűlés kerületi üléseinek naplójáról olvasunk előterjesztést *Zichy* Antaltól. Folyóiratok szemléje zárja be a *Szily* Kálmán főtávkár gondos szerkesztésében megjelenő mindig tartalmas folyóirat eme füzetét.

— A „Századok“ ápr. füzetét *Mátyás* Flórián nyitja meg: Magyar történeti problémák cz. értekezésével, mely Árpádkori történeti kérdéseket taglal. *Komáromy* András A „bűbájos“ *Báthory* Annáról, a daliás Gábor fejedelem regényes hajlamú s hasonlóan élvsovár nővéréről fest egy plastikus képet. *Pecz* Vilmos *Zotikos* költeményét a várnai csatáról méltatja történeti kútfői szempontból és bemutatja azt magyar kötetlen fordításban is. Történeti irodalom és tárcza következik.

— A *Magyar Történeti Életrajzok* 3. füzeté befejezi *Széchy* Károly tanulmányát gróf *Gvadányi* Józsefről és megkezdí *Schönherr* Gyula pályanyertes munkájának közlését: *Hunyadi* *Corvin* János életrajzát, szép illusztrációkkal.

— Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* IV. füzetét *Hegedüs* István nyitja meg, *Senecat*, mint dráma írot méltatván. *Binder* Jenő: *Gyergyai* *Argirusának* forrásáról, *Lázár* Béla a *Fortunatus*-meséről a francia irodalomban ír. *Brassai* *Sámuel* észrevételeket tesz *Pozder* *Károly* *Horatiusáról*, *Angyal* *Dávid* pedig *Kisfaludy* *Sándor* *Bánk-járól* írván, fentartja és *Róna* *Béla* ellenkező állításával szemben bizonyítja az ő előbbi meggyőződését, hogy *Kisfaludy* nem ismerhette a *Katona* *József* *Bánk-bánját*. — Irodalmi szemle stb. fejezik be a füzetet.

— A *Protestáns Szemle* 4-dik füzetében a *Kossuth* *Lajos* emlékének szentelt kegyeletes szavak után dr. *Vargha* *Gyula* néhány statisztikai adatot közöl az ev. ref. egyházzól *Pokoly* *József* folytatja a magyar prot. házassági jog rövid történetét 1786-ig. *Révész* *Kálmán* megjegyzéseket tesz a házassági jogról szóló törvényjavaslatra. Mellékelve van *Fejes* *István* értekezése: A prot. egyház feladata tekintettel a jelen egyházpolitikai és társadalmi kérdésekre. Bpest, 1894. 24 l. Ára 20 kr.

— A „*Hadtörténeti Közlemények*“ f. é. II-ik füzeté egy becses hadtörténeti forrásmunkát közöl: *Voith* *Ferdinánd* vezérkari őrnagy emlékiratát

Mesko tábornok visszavonulásáról az 1809-iki győri csata után. *Komáromy* András Rhédey Ferencz Bocskay korabeli váradi kapitányról ír. Ezt követi *Vóradí* Gábor jutalmazott pályaműve: Savoyai Jenő és a Nándorfehérvár elleni hadjárat 1716—17-ben, az „utolsó tatárjárás” történetével kibővítve. *Illésy* János a várvizsgálatok 1557—58-ban közlését fejezi be; *Gömöry* Gusztáv pedig Hatvan ostroma és bevétele történetét 1596-ban. Érdekes hadtörténeti apróságok fejezik be a tartalmas füzetet.

— *Az Archaeologiai Értesítő* apr. füzetében *Rései* Viktor: Néhány antik bronz-szobrocskát ismertet a n. múzeumból. *Szinte* G. „Kerek erőd Krivádia fölött” cz. cikkében leírja azt az érdekes várszerű erődöt, mely a Petrozsényba vezető vasútvonal és országút mellett az erdélyi határhavasok északi ágazatai aljában egy jelentéktelen dombon, de mély patak és meredek vízmosás között emelkedik. A körerődöt (melynek átmérője 13·3 méter, s mely fedve nem volt) még a rómaiak építették az Alduna vidékéről a Vulkán-szoroson át a Hát-szegi völgybe vezető út biztosítására. (Három képpel illusztrálva.) *Neudeck* Gyula viszont Tiberius útját az Aldunán írja le, mely nem más, mint az u. n. Traján útjának egy része, melyet az Alduna szerbiai partján még Tiberius császár építtetett Kr. u. 33—34-ben. Képekkel van ez is illusztrálva. Ezen főcikknek után *Bella* Lajos csomai leletekről, *Varga* Antal a hódmező-vásárhelyi ásatásokról, *Thallóczy* Lajos Mátyás király és Beatrix domborműves arcképeinek történetéhez, *Bisenius* Antal a pozsonyi várkapolna festésének történetéhez, *Mihálik* József Kecskeméti Ottó s Péterről közölnek adatokat Levelezés, irodalom, hiv. közlemények s különfélék zárják be az érdekes füzetet.

— *A Magyar Nyelvőr* apr. füzetében szómagyarázatok között érdekes az Erdélyben régebben általánosan használt *ejtel* (ürmertéket jelentő szó) magyarázata. *Melich* János szerint ez a német (erdélyi szász) *achtel* szóból származott. Egyéb apróságok között *Balassa* József a szlavoniai nyelvjárásról értekezik.

Szaksztályi Értesítő.

Szaksztályunk ápril hó 11-én *választmányi ülést* tartott, melyen elhatároztatott, hogy a tagdíj hátrálékokat május 10-én túl postai megbizással szedik fel; hogy ezután az Erdélyi Múzeumból az előfizetők örvendetes gyarapodása miatt 100 példánnyal többet nyomatunk, hogy az eddigi évfolyamokat két tagtársunknak kérésére 10 frtjával átengedjük s hogy a jövő évtől fogva hazai és külföldi folyóiratokkal nagyobb mérvű csereviszonyt kezdeményezünk.

Szaksztályunk *május havi ülést* 12-én tartotta meg *Szamosi* János elnöklete alatt.

1. *Szigethy* Lajos munkáját: Nagyajtai Cserei Mihály élet és jellemrajzát mutatta be a titkár.

2. Új tagokká választottak: *Tagányi* Károly orsz. al-levéltárnok, *Szigethy* Lajos eperjesi coll. tanár, és a bpesti I. ker. kath. gymnasium.